

Вищий навчальний заклад «Український католицький університет»

Факультет суспільних наук

назва факультету

Кафедра теорії права та прав людини

(повна назва кафедри)

Пояснювальна записка

до дипломного проекту (магістерської роботи)

магістр

(освітній ступінь)

на тему: “Підсудність тероризму у практиці органів міжнародної юстиції”

Виконала:

студентка II курсу, групи СПЛ18/М

спеціальності 081 «Право»

(шифр і назва спеціальності)

Данішевська Р. О.

Керівник

Заверуха І.Б.

Львів – 2019 року

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ВИЗНАЧЕННЯ ТЕРОРИЗМУ: ЗМІСТ, ОЗНАКИ ТА ОСОБЛИВОСТІ.....	6
1.1 Історичний розвиток концепції “тероризму”.....	6
1.2 Визначення злочину тероризму у міжнародно-правових документах.....	14
1.3 Визначення злочину тероризму у регіональних міжнародних документах та в законодавстві зарубіжних країн	23
1.4 Особливості складу злочину тероризму.....	33
1.4.1 Actus reus злочину тероризму	33
1.4.2 Mens rea злочину тероризму.....	37
РОЗДІЛ 2. ПІДСУДНІСТЬ ЗЛОЧИНУ ТЕРОРИЗМУ.....	42
2.1 Юрисдикція міжнародних судових установ над злочином тероризму.....	42
2.2 Юрисдикція національних судів над злочином тероризму.....	48
2.3 Переваги і недоліки включення злочину тероризму до Римського Статуту Міжнародного кримінального суду.....	51
РОЗДІЛ 3. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗЛОЧИНУ ТЕРОРИЗМУ В УКРАЇНІ.....	57
3.1 Визначення злочину тероризму в національному законодавстві України.....	57

3.2 Юрисдикція міжнародних судових установ над злочинами тероризму, скоюваними на території самопроголошених ДНР та ЛНР.....	63
ВИСНОВКИ.....	68
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	71

ВСТУП

Актуальність дослідження. Загальна кількість загиблих у світі від злочинів тероризму вже четвертий рік поспіль зменшується, скоротившись у 2019 році на 15,2 відсотка (15952 смертей). Це свідчить про зменшення аж на 53 відсотки з моменту піку кількості смертей від тероризму в 2014 році (в терактах загинули 33 555 людей).¹ Однак, окрім зменшення кількості жертв у тероризмі можна прослідкувати ще одну тенденцію - географічне розширення. В той час, як ще 5 років тому територіями, найбільше охопленими тероризмом були країни Близького Сходу, зараз такий самий індекс тероризму спостерігається в країнах Океанії, а збільшення частоти терористичних актів відбувається ще й у Східній Європі, Південній Америці, Центральній Африці.² Збільшення кількості країн, охоплених терористичною загрозою, робить питання універсального визначення злочину тероризму і його юрисдикції ще більш важливим і нагальним.

Тероризм є міжнародним злочином, а тому і боротьба з ним повинна відбуватися на міжнародному рівні. А для того, щоб ефективно вести цю боротьбу необхідно погодитися на єдиному визначенні тероризму, а також на питанні юрисдикції щодо цього злочину. У роботі досліджено судові процеси над злочинами тероризму, які відбувалися на національному рівні і ті, що відбувались у міжнародних судових інституціях. Робота покликана дослідити яким чином у судових рішеннях міжнародних судів було визначено злочин тероризму та як обгрунтовано наявність у них юрисдикції переслідувати цей злочин. На основі цього дослідження можна зробити висновок про позитивні та негативні наслідки переслідування злочину тероризму на міжнародному рівні та про ефективність такого переслідування порівняно з національним рівнем. Розгляд злочину

¹ Institute for Economics and Peace. (2019). *Global terrorism index*. Retrieved from <http://visionofhumanity.org/app/uploads/2019/11/GTI-2019web.pdf>

² Ibid.

тероризму в міжнародних судових інституціях допоможе уніфікувати розуміння злочину тероризму державами і пришвидшить появу універсального визначення тероризму у міжнародному праві. А універсальне визначення злочину тероризму сприятиме більш ефективній боротьбі з тероризмом на міжнародному рівні.

Особливу актуальність для України має розгляд Міжнародним Судом ООН справи Україна проти Російської Федерації, що стосується порушення Російською Федерацією норм міжнародного права щодо боротьби з тероризмом. В роботі також міститься аналіз рішення Міжнародного Суду ООН у цій справі, а саме аналіз обґрунтування Суду наявності в нього юрисдикції у цій справі.

Мета дослідження. Робота має на меті:

- проаналізувати існуючі в міжнародно-правовій та національно-правових доктринах визначення злочину тероризму;
- порівняти визначення злочину тероризму на предмет необхідних *mens rea* та *actus reus*;
- дослідити склад злочину тероризму на основі існуючих визначень та судових рішень;
- дослідити юрисдикцію міжнародних судових установ над злочином тероризму;
- дослідити юрисдикцію національних судів держав над злочином тероризму;
- проаналізувати визначення злочину тероризму, що містяться в національному законодавстві України на предмет їх відповідності міжнародним стандартам;
- дослідити можливості юрисдикції міжнародних судових установ над злочинами тероризму, скоюваними на території України.

Методологія дослідження. У дослідженні використано три головних методи: історичний, компаративний та структурно-функціональний. За допомогою

історичного методу в роботі було досліджено генезис поняття тероризм, його видозміни з плином часу і його перетворення в повноцінне юридичне поняття – злочин тероризму. Компаративний метод був використаний при порівнянні визначень злочину тероризму, що містяться в міжнародно-правових документах і в національних законодавствах держав. Зокрема, об'єктом порівняння є саме елементи складу злочину тероризму (*actus reus* та *mens rea*). За допомогою структурно-функціонального методу було досліджено зміст поняття юрисдикція (її види, обсяг та ін.) а також його застосування до конкретних злочинів тероризму.

Структура роботи

Дослідження складається зі вступу, трьох розділів (кожен з яких містить висновки), загальних висновків, та списку використаних джерел.

РОЗДІЛ 1. ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ “ТЕРОРИЗМ”, ЙОГО ОЗНАКИ ТА ОСОБЛИВОСТІ

1.1 Історичний розвиток концепції “тероризму”

Згадки про злочини, яким притаманні ознаки сучасного тероризму, сягають I століття до нашої ери, хоч точного часу виникнення явища тероризму чи терористичного злочину не встановлено.³

Першими “терористами” в історії можна вважати сикаріїв – представників екстремістської релігійної течії в Юдеї в другій половині I ст. до н.е. - першій половині 1 ст. н.е.⁴ Сикарії виступали проти панування Великої Римської імперії на юдейських землях. Їх основними методами боротьби були вбивства відомих римських політичних діячів, а також тих юдеїв, які підтримували римлян, у людних місцях. Одягнуті у темні плащі, із захованими під ними кинжалами, сикарії жорстоко заколювали свою жертву просто на вулиці, а потім ховалися у натовпі і втікали, залишаючи за собою наляканих людей та атмосферу жаху.⁵ Метою таких дій було спонукання юдеїв до повстання проти римського панування, та одночасне створення атмосфери напруги і страху для римлян. Мотив злочинів сикаріїв майже повністю співпадає з мотивом сучасного злочину тероризму, а саме: “поширити страх серед населення”⁶, тому їх дії можна вважати зародками сучасного розуміння тероризму.

³ Burgers, M. (2003, July 2). *A Brief History of Terrorism*. Retrieved from <https://www.pogo.org/investigation/2015/02/brief-history-of-terrorism/>

⁴ Richard A. Horsley. (1979). The Sicarii: Ancient Jewish "Terrorists". *The Journal of Religion*, 59(4), 435-458. Retrieved from www.jstor.org/stable/1202887

⁵ Ibid.

⁶ Ibid.

Термін “терор” був вперше використаний під час Великої Французької революції, а саме для позначення періоду диктатури якобінців на чолі з Максиміліаном Робесп’єром (1793-1794 рр.). “Терористами” називали якобінських лідерів часів “Великого Терору”.⁷ Деякі вчені вважають цей період прикладом “державного тероризму” (“state terrorism”). Відповідно до прийнятого у вересні 1793 року декрету “Про підозрілих” підозрілі підлягали страті, а ними оголошувалися майже всі, хто виступав проти диктатури.⁸ В загальному, епоха “Великого терору” характеризувалася масовими стратами, ув’язненнями та катуваннями в’язнів. Робесп’єр вважав такі дії необхідними для переходу від монархії до ліберальної демократії. Його гасло “Нехай вороги свободи будуть нажахані, тоді ви зможете заснувати республіку” заклало ідеологічні підґрунтя для сучасних терористів, котрі переконані, що тимчасове насилля є виправданим, якщо воно призведе до позитивних змін. Намір Робесп’єра “тримати в страху” перегукується з мотивом сучасного злочину тероризму. Оскільки до таких дій якобінців було вперше застосовано термін “Терор”, то тероризм почав вважатися “державним” явищем. А поняття “терор” у значенні насилля, застосованого державою проти власних громадян, застосовувався пізніше до періоду так званого “сталінського”, або “червоного” терору (1918-1953).

Вже в середині XIX ст. тероризм втрачає свою “державність”, а головними його суб’єктами стають групи осіб та організації. Серед них, найбільш масштабною та наближеною до терористичної, була діяльність американської організації “Ку-клукс-клан”⁹ та російської “Народная Воля”¹⁰.

⁷ Furstenberg, F. (2007, October 28). *Opinion | Bush's Dangerous Liaisons*. Retrieved from <https://www.nytimes.com/2007/10/28/opinion/28furstenberg.html?em&ex=1193803200&en=62eaa390a911d2d4&ei=5087%0A>

⁸ Boulant, A. (2016, March 12). *Le suspect parisien en l'an II*. Retrieved from https://www.persee.fr/doc/ahrf_0003-4436_1990_num_280_1_1322

⁹ Ку клукс клан (1865-1871 - американська організація, яка виступала за ідеали верховенства білої раси. Основним методом діяльності було залякування темношкірого населення шляхом переслідування та численних вбивств політичних лідерів-афроамериканців.

Ку-клукс-клан (1964-1977) був екстремістською організацією, яка виступала за верховенство “білої” раси та проти ліквідації рабства.¹¹ Діяльність організації зосереджувалася на поодиначних вбивствах афроамериканців та тих, хто підтримував ідеї післявоєнної Реконструкції. Метою їх діяльності було скинення республіканських урядів у південних штатах.¹² Основним методом досягнення цієї мети було поширення страху (“terror”) серед чорношкірого населення та тримання місцевих республіканських урядів у постійній напрузі. У 1870 році організація була оголошена терористичною, і розпочалось переслідування її членів.¹³ Діяльність ку-клукс-клану – поодинокі вбивства з метою спричинити політичні зміни – за своєю природою вже наближається до сучасного тероризму. А мета цих злочинів – залякування населення для того, щоб спонукати уряд до дій – співпадає з метою сучасних терористичних злочинів.

Ще одним прикладом тероризму у ХІХ столітті була діяльність російської революційної організації “Народна воля”.¹⁴ І хоча терор не був головним методом діяльності організації (в основному, народовольці займалися пропагандою та агітацією), деякі дії “Народної Волі” можна вважати терористичними за їх природою. Серед таких – неодноразові замаху на царя Олександра ІІ, скоювані за допомогою вибухівки. Члени організації вірили, що насильницька смерть царя призведе до робітничих і селянських повстань, а потім і до революції в Росії. Маючи за мету вбивство Олександра ІІ, народовольці проявляли неабияку винахідливість у способах такого вбивства. Тільки в листопаді 1878 року з цією

¹⁰ Народная воля (1879-1887) - революційна організація, що діяла в Російській Імперії. Метою діяльності організації було здійснення тиску на уряд для запровадження демократичних реформ і соціальної перебудови суспільства. Цей тиск здійснювався терористичними методами, зокрема залякуванням членів імператорської родини та членів уряду, численними замахами та вбивствами впливових політичних лідерів.

¹¹ Editors, H. (2009, October 29). *Ku Klux Klan*. Retrieved from <https://www.history.com/topics/reconstruction/ku-klux-klan>

¹² Ibid.

¹³ Ibid.

¹⁴ Троицкий, Н. (2004). *НАРОДНАЯ ВОЛЯ • Большая российская энциклопедия*. Retrieved from https://bigenc.ru/domestic_history/text/2249372

метою було здійснено три вибухи, яких Олександр II лише дивом уникнув. Незважаючи на те, що замаху були неуспішними, ряд вибухів став причиною напруженої атмосфери в країні та дезорганізації у владних колах.¹⁵ Мети було досягнуто 1 березня 1881 року, коли народовольці здійснили останній успішний замах на життя царя за допомогою саморобних металевих бомб.¹⁶ Однак, очікування народовольців не здійснилися, смерть царя не спричинила революційних повстань, і згодом організація розпалась. Численні замаху на Олександра II є типовим прикладом терористичних злочинів. Створення напруги та атмосфери страху, вбивство політичних діячів з метою спричинити зміни в країні – всі ці ознаки діяльності “Народної Волі” притаманні злочинам тероризму.

XX сторіччя внесло в історію міжнародного права нові відтінки концепції тероризму. З’явилося розмежування явищ терору та тероризму. Поняття “терор” стосується дій держави відносно своїх громадян, тоді як “тероризм” пов’язують з діями недержавних організацій або окремих осіб¹⁷. При терорі основними способами діяльності є репресії, у тероризмі – терористичні акти. Саме останні є предметом цього дослідження.

Одним з найбільш резонансних злочинів XX століття є саме злочин тероризму. Мова йде про вбивство австрійського ерц-герцога Франца-Фердинанда, яке призвело до початку Першої Світової війни.¹⁸

Явищем, характерним суто для XX століття, є так званий “антиколоніальний тероризм”. Він охоплює національно-визвольні рухи у країнах, яким Ліга Націй після Першої світової війни надала статус підмандатних територій

¹⁵ Троицкий, Н. (2005). *Народолюбцы и тираноборцы: "Народная воля"*. Retrieved from http://scepsis.net/library/id_1497.html

¹⁶ Ibid.

¹⁷ Кульчицький, С. В., & Примаченко, Я. Л. (n.d.). Терор і тероризм. Retrieved from <http://www.history.org.ua/?termin=Teroryzm>
[Z21ID=&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21CO](http://www.history.org.ua/?termin=Teroryzm)
[M=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P0](http://www.history.org.ua/?termin=Teroryzm)

¹⁸ Beatty, J. (2012). *The Lost History of 1914: How the Great War Was Not Inevitable*. London, United Kingdom: A&C Black.

країн-переможниць у війні. Так Франція, Великобританія, Японія, Бельгія, Австралія та Нова Зеландія отримали контроль (мандат) над колишніми колоніальними територіями держав, що зазнали поразки у війні. Цей контроль повинен був здійснюватися доти, допоки колишні колоніальні території не зможуть існувати самостійно. Вчений Раппорт поділяє антиколоніальний тероризм на два окремі періоди: довоєнний (1919-1939 рр.) та післявоєнний (1944-1967 рр.).¹⁹

Найбільш визначним прикладом терористичної організації довоєнного періоду була Ірландська Республіканська Армія (ІРА). Створена у 1916 році, вона взяла собі за мету відєднання від Англії та створення окремої незалежної Ірландської держави. Після двох років визвольної боротьби за незалежність Ірландії, самопроголошена Ірландська Республіка здобула незалежність. Досягнення цієї мети у 1921 році (коли була створена незалежна Ірландська Республіка) було неповним, адже північна частина Ірландського півострова залишилась під контролем Англії.²⁰ Однак ІРА була однією з найбільш успішних терористичних організацій у свій час.

Серед терористичних кампаній першого етапу також варто виділити повстання проти Британського панування в Індії (1930-1932 рр.), Арабське повстання в Палестині (1936-1939 рр.), повстання проти Данського панування в Індонезії (1926 р.).²¹

Поштовхом до другого етапу антиколоніального тероризму було прийняття Атлантичної Хартії (1941 р.), відповідно до якої держави зобов'язувалися

¹⁹ Rapoport, D. C. (2017, October 31). *Terrorism as a Global Wave Phenomenon: Anticolonial Wave*. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/320741093_Terrorism_as_a_Global_Wave_Phenomenon_Anticolonial_Wave

²⁰ Jach-Chrzaszcz, A. (2017). *Analysis of the anarchist and anti-colonial wave basing on the concept of the Four Waves of Terrorism by David Rapoport and selected political events*. Retrieved from

<http://www.worldscientificnews.com/wp-content/uploads/2017/08/WSN-89-2017-98-103.pdf>

²¹ Supra 19.

відновити незалежність для тих держав, які втратили її під час Другої світової війни.²² Колишні підмандатні території переможених держав стали незалежними державами, та й держави-переможниці надали незалежність багатьом своїм підмандатним територіям (Індія, Бірма, Туніс, Єгипет, Марокко, Філіппіни та ін.).²³ У такій ситуації конфлікти, що ставали причиною терористичних актів, виникали між корінним населенням колишніх колоній та їх європейськими жителями, відсоток яких у багатьох випадках був надзвичайно великим. Наприклад, в Алжирі, відсоток французького населення становив $\frac{1}{5}$, а всі алжирці вважалися громадянами Франції. Однак, через непорозуміння та постійні конфлікти французи були змушені залишити територію Алжиру.²⁴

Протягом періоду антиколоніального тероризму термін “терорист” був менш поширеним. Оскільки метою терористичних актів того часу було визволення з-під іноземного панування, що вважалось справою благородною. Відтак, повстанці відмовлялись називати себе терористами. Натомість використовувалися терміни “повстанець” (“rebellor”), “борець за свободу” (“freedom fighter”), “революціонер” (“revolutionary”), або ж, як у випадку з постійним військовим формуванням – Ірландською Республіканською Армією, “солдат” (“soldier”).²⁵

У 70-х роках ХХ століття тероризм змінив своє ідеологічне забарвлення і почав набувати релігійного характеру. Приводом для цього стала Ісламська Революція в Ірані 1978-1979 років. Зокрема, 1979 рік став переломним для міжнародного тероризму. В усьому арабському світі та на Заході Ісламська революція в Ірані викликала побоювання поширення революційного шіїтського ісламу. Тим часом радянське вторгнення в Афганістан і наступна антирадянська

²² Committee on Africa; the War; and Peace Aims. (1942). *The Atlantic Charter and Africa from an American Standpoint: A Study by the Committee on Africa, the War, and Peace Aims.*

²³ Ibid.

²⁴ Supra 19.

²⁵ Supra 19.

моджахедна війна, що тривала з 1979 по 1989 рр., стимулювали активізацію і зростання чисельності терористичних груп.²⁶

1990-ті роки стали епохою глобалізації тероризму та його остаточного виходу на міжнародний рівень. Дезінтеграція держав після холодної війни та її спадщина у вигляді наявності новітніх потужних видів озброєнь та військових “ноу-хау” у найбільших держав світу (СРСР і США) сприяли поширенню тероризму у всьому світі. Вакууми стабільності, створені конфліктом та відсутністю врядування в таких регіонах, як Балкани, Афганістан, Колумбія та деякі африканські країни, забезпечили появу готових зон для проведення терористичної підготовки та рекрутингової діяльності. Терористи ж, в свою чергу, стали головними користувачами маршрутів контрабанди та торгівлі наркотиками для підтримки терористичних операцій по всьому світі. Зі зростаючою легкістю транснаціональних перевезень та комунікацій, постійною готовністю таких держав, як Іран та Ірак, надавати підтримку терористам, та з постійною дегуманізацією ідеологій, що дозволяють здійснювати масові атаки, летальний потенціал терористичної діяльності досяг нових висот.²⁷

XXI століття стало свідком наймасштабнішої терористичної атаки в історії - Терористичного акту 11 вересня 2001 року (відомий як події 9/11) в Сполучених Штатах Америки. Внаслідок теракту загинуло 2996 осіб, більше 6000 осіб було поранено. Економічні збитки, завдані терактом, обчислюються мільярдами доларів США (більше 10 млрд.). Відповідальними за цей напад було визнано терористичну організацію Аль-Каїда на чолі з Усамою Бен Ладеном. Він висловив зізнання у скоєнні терактів, і пояснив, що вони були здійснені в ході “боротьби за свободу”, а отже, можуть бути повторені. Юридичні аспекти подій 9/11 детальніше проаналізовані в Розділі 2.

²⁶ Moore, J. (n.d.). *The Evolution Of Islamic Terrorism - An Overview*. Retrieved from <https://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/shows/target/etc/modern.html>

²⁷ Ibid.

XXI століття стало також епохою появи новітніх форм тероризму, відомих під назвами “тематичний тероризм” (“single issue terrorism”) та вузькоцільовий тероризм (“special-interest terrorism”). Особливістю таких течій є їх так звана “вузька спеціалізація” - боротьба з метою досягнення чіткої мети. Найбільш поширеними серед них є рухи екологічного опору - “Земля передусім!” (Earth First!), “Фронт визволення Землі” (Earth Liberation Front); рухи за права тварин - “Фронт визволення тварин” (Animal Liberation Front); рухи за заборону абортів - “Ліга за життя” (Pro-Life Action League), “Операція порятунку” (Operation Rescue) та ін. Діяльність цих рухів полягає у вчиненні насильницьких дій для переслідування конкретних цілей і з метою привернення уваги світової спільноти до окремих проблемних питань. І хоча їх діяльність важко назвати терористичною з юридичної точки зору, фактично вона є подібною до терористичної, а самі організації використовують цей термін для її характеристики.²⁸

Як бачимо, явище тероризму не є продуктом XX чи XIX, і навіть не XVIII століття. Зародившись ще в епоху до нашої ери, “злочин, що має на меті поширити страх” видозмінювався. В різний час його по-різному називали, він був притаманний тим чи іншим категоріям населення, вчинювався задля досягнення різних цілей. І, можливо, розуміння сучасного нам “злочину тероризму” також зазнає змін через кілька десятиліть. Незмінним залишається одна ознака злочину тероризму – його мотив, який полягає у досягненні злочинцями своїх цілей шляхом залякування, поширення страху і паніки серед населення.

З плином часу, наслідки вчинюваних злочинів тероризму стають все більш масштабними. Якщо від найрезонанснішого терористичного акту XX століття (вбивство ерц-герцога Франца-Фердинанда в 1914 році) постраждало до п'яти

²⁸ Vohryzek-Bolden, M., Olson-Raymen, G., & Whamond, J. O. (2001). *Domestic Terrorism and Incident Management: Issues and Tactics*. Retrieved from <https://www.ncjrs.gov/App/Publications/abstract.aspx?ID=193138>

осіб, то найрезонансний теракт ХХІ століття (терористичний акт 9/11) мав наслідком тисячі людських жертв і мільярди доларів економічних збитків.

Сьогодні злочини тероризму здійснюються в основному для досягнення мусульманських релігійних цілей. Найбільш активними останнім часом є ісламістські терористичні організації, такі як “Аль-Каїда”, “Талібан”, “ХАМАС” та ін.

1.2 Визначення злочину тероризму у міжнародно-правових документах

Сьогодні не існує єдиного загальноприйнятого в міжнародному праві визначення тероризму. Це пояснюється, з одного боку, складністю самої категорії, а з іншого боку, різними підходами до розуміння злочину тероризму у різних державах. Разом з тим, серед вчених існує згода про те, що цей термін є дуже гнучким а, отже, відкритим для різних його визначень та тлумачень.²⁹

Перше універсальне визначення тероризму на міжнародному рівні було сформульовано у процесі діяльності Ліги Націй ще у 30-х роках ХХ століття. Зокрема, у 1937 році була прийнята Конвенція про попередження і покарання тероризму. Відповідно до п.2 ст.1 Конвенції терористичним актом (act of terrorism) вважався “злочин, здійснений проти держави, ціль або характер якого полягають у тому, щоб викликати страх у певних осіб, або серед населення”.³⁰ Незважаючи на те, що це визначення було надто загальним та недостатньо точним, саме тоді, понад вісімдесят років тому, вперше на міжнародному рівні було сформульовано специфічну мету злочину тероризму – “викликати страх”. Однак, ця спроба визначення тероризму видалась невдалою, адже Конвенцію

²⁹ Government of Canada, Department of Justice. (2015). *Memorializing the Victims of Terrorism*. Retrieved from https://www.justice.gc.ca/eng/rp-pr/cj-jp/victim/rr09_6/p3.html

³⁰ Convention for the revention and Punishment of Terrorism, November 16, 1937, League of Nations Archives. Retrieved from: <https://www.wdl.org/en/item/11579/>

підписали лише 24 держави, а ратифікувала лише одна.³¹ Після цієї невдалої спроби міжнародне співтовариство так і не змогло погодитися на єдиному міжнародно-правовому визначенні тероризму, однак було зроблено чимало спроб. У 1953 році Комісія міжнародного права підготувала Кодекс злочинів проти миру і безпеки людства, який Генеральна Асамблея відхилила.³² Згодом, більш ніж через 40 років, у 1995 році Комісія підготувала новий проект кодексу, у котрому до злочинів проти миру та безпеки людства був віднесений міжнародний тероризм.³³

Після розпаду Ліги Націй вирішенням проблеми універсального визначення тероризму почала займатись Організація Об'єднаних Націй.³⁴ Загалом, під патронатом ООН було прийнято 12 конвенцій та протоколів, що стосуються боротьби з тероризмом:

- Токійська Конвенція 1963 року;³⁵
- Конвенція про боротьбу з незаконним захопленням повітряних суден 1970 року;³⁶
- Конвенція про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки цивільної авіації (Монреальська конвенція) 1971 року;³⁷

³¹ Громівчук, І. М. (2001). Міжнародно-правове визначення тероризму як основа для ефективної боротьби з ним. Retrieved from <http://jrn1.nau.edu.ua/index.php/IMV/article/viewFile/3276/3231>

³² Ibid.

³³ Ibid.

³⁴ Організація Об'єднаних Націй (ООН) - всесвітня міжнародна організація, створена 24 жовтня 1945 року на основі Хартії Об'єднаних Націй в ході міжнародної Конференції в Сан-Франциско. Головною метою Організації є підтримання міжнародного миру та безпеки, сприяння мирному врегулюванню спорів між державами та міжнародному співробітництву.

³⁵ International Civil Aviation Organization (ICAO), *Convention on Offences and Certain Acts Committed on Board Aircraft*, 14 September 1963, available at: <https://www.refworld.org/docid/3ddca03d4.html>

³⁶ United Nations, *Convention for the Suppression of Unlawful Seizure of Aircraft*, 16 December 1970, UN Treaty Series 1973, available at: <https://www.refworld.org/docid/3ddcaa774.html>

³⁷ International Civil Aviation Organization (ICAO), *Convention for the Suppression of Unlawful Acts Against the Safety of Civil Aviation*, 23 September 1971, 974 UNTS 177, available at: <https://www.refworld.org/docid/3ae6b37a14.html>

- Конвенція про запобігання та покарання злочинів проти осіб, які користуються міжнародним захистом, у тому числі дипломатичних агентів 1973 року;³⁸
- Конвенція про заборону взяття заручників 1979 року;³⁹
- Конвенція про фізичний захист ядерного матеріалу та ядерних установок 1980 року;⁴⁰
- Конвенція про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки морського судноплавства 1988 року;⁴¹
- Конвенція про маркування пластикових вибухових речовин з метою їх виявлення 1991 року;⁴²
- Міжнародна конвенція про боротьбу з бомбовим тероризмом 1997 року;⁴³
- Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму 1999 року;⁴⁴
- Міжнародна конвенція про боротьбу з актами ядерного тероризму 2005 року;⁴⁵

³⁸ UN General Assembly, *Convention on the Prevention and Punishment of Crimes against Internationally Protected Persons, including Diplomatic Agents*, 14 December 1973, No. 15410, available at: <https://www.refworld.org/docid/3ae6b3afc.html>

³⁹ UN General Assembly, *International Convention against the Taking of Hostages*, 17 November 1979, No. 21931, available at: <https://www.refworld.org/docid/3ae6b3ad4.html>

⁴⁰ UN General Assembly, *Convention on the Physical Protection of Nuclear Material*, 26 October 1979, No. 24631, available at: <https://www.refworld.org/docid/3dd8fbec4.html>

⁴¹ UN General Assembly, *Convention for the Suppression of Unlawful Acts Against the Safety of Maritime Navigation*, 10 March 1988, No. 29004, available at: <https://www.refworld.org/docid/3ae6b3664.html>

⁴² UN General Assembly, *Convention on the Marking of Plastic Explosives for the Purpose of Detection*, 1 March 1991, available at: <https://www.refworld.org/docid/3dd90f0c7.html>

⁴³ UN General Assembly, *International Convention for the Suppression of Terrorist Bombings*, 15 December 1997, No. 37517, available at: <https://www.refworld.org/docid/3dda06ddc.html>

⁴⁴ UN General Assembly, *International Convention for the Suppression of the Financing of Terrorism*, 9 December 1999, No. 38349, available at: <https://www.refworld.org/docid/3dda0b867.html>

⁴⁵ UN General Assembly, *International Convention for the Suppression of Acts of Nuclear Terrorism*, 13 April 2005, A/59/766, available at: <https://www.refworld.org/docid/425e58694.html>

- Конвенція про боротьбу з незаконними актами по відношенню до міжнародної цивільної авіації 2010 року.⁴⁶

Ці документи визначають перелік і зміст дій/актів, що можуть вважатися терористичними. А саме: акти викрадення повітряних суден; акти авіаційного саботажу; акти насильства в аеропортах; акти проти безпеки морського судноплавства; акти проти безпеки стаціонарних платформ, розташованих на континентальному шельфі; злочини проти осіб, які користуються міжнародним захистом; акти незаконного захоплення і зберігання ядерних матеріалів; акти захоплення заручників; акти бомбового тероризму; акти фінансування скоєння терористичних актів і діяльності терористичних організацій; ядерний тероризм зі сторони окремих осіб або груп осіб.⁴⁷

Ці визначення, у комплексі із низкою резолюцій Ради Безпеки щодо тероризму⁴⁸ формують зміст того, що прийнято називати універсальним правовим режимом боротьби з тероризмом.⁴⁹ Розглянемо деякі з визначень тероризму, що містяться у вищезгаданих документах.

Декларація про заходи, спрямовані на ліквідацію міжнародного тероризму (1994 р.), що міститься в Резолюції Генеральної Асамблеї № 49/60, в якій зазначається, що “злочинні дії, націлені на поширення страху/жаху (state of terror) серед населення, групи осіб чи конкретних осіб, здійснені для досягнення політичних цілей, не можуть бути оправдані ні за яких обставин, якими б не були політичні, філософські, ідеологічні, расові, релігійні чи етнічні підстави для їх

⁴⁶ International Civil Aviation Organization (ICAO), *Convention on Civil Aviation ("Chicago Convention")*, 7 December 1944, (1994) 15 U.N.T.S. 295, available at:

<https://www.refworld.org/docid/3ddca0dd4.html>

⁴⁷ Громівчук, І. М. (2011). Міжнародно-правове визначення тероризму як основа для боротьби з ним. *Науковий вісник Інституту міжнародних відносин НАУ*, 108-110. Retrieved from <http://jrn1.nau.edu.ua/index.php/IMV/article/viewFile/3276/3231>

⁴⁸ Резолюції (в першу чергу 1267 (1999), 1373 (2001), 1540 (2004)).

⁴⁹ Supra 47.

здійснення”.⁵⁰ Як бачимо, у даному визначенні чітко окреслені мотив (поширення жаху) та особи, проти яких спрямовані злочинні дії (населення, група осіб чи конкретні особи). Однак тут відсутній опис конкретних дій, які має вчинити порушник для того, щоб злочин підпадав під дане визначення. Вказано лиш, що такі дії мають бути “злочинними” (criminal acts), очевидно, згідно з національним законодавством певної держави. Важливо також розуміти, що резолюції Генеральної Асамблеї ООН не є обов’язковими міжнародними документами і не створюють ніяких зобов’язань для держав-членів ООН.

Ще одне визначення міжнародного тероризму міститься у Резолюції № 1566 Ради Безпеки 2004 року.⁵¹ Згідно з даною Резолюцією злочином тероризму є “злочинні дії чи взяття заручників, здійснювані в тому числі проти цивільного населення, які становлять порушення міжнародних конвенцій та протоколів, що стосуються тероризму, з наміром спричинити смерть чи серйозні тілесні ушкодження, з метою поширити страх/жах серед населення, групи осіб чи конкретних осіб, а також з метою залякати населення чи змусити уряд чи міжнародну організацію вчинити чи утриматись від певних дій”. Очевидно, що це визначення є більш детальним та чіткіше окреслює деякі аспекти злочину тероризму. Зокрема, воно ширше розкриває спеціальний мотив злочину тероризму, додаючи до традиційного “поширення страху/жаху серед населення” ще один елемент – вплив на уряд чи міжнародну організацію таким чином, щоб змусити їх змінити свою політику чи прийняти те чи інше рішення. Також важливо зазначити, що особлива увага тут приділяється взяттю заручників, яке виокремлене з усіх “злочинних дій”, охоплених даним визначенням.

⁵⁰ UN General Assembly, *Measures to eliminate international terrorism : resolution / adopted by the General Assembly*, 17 February 1995, A/RES/49/60, available at: <https://www.refworld.org/docid/3b00f3171c.html>

⁵¹ UN Security Council, *Security Council resolution 1566 (2004) [concerning threats to international peace and security caused by terrorism]*, 8 October 2004, S/RES/1566 (2004), available at: <https://www.refworld.org/docid/42c39b6d4.html>

Спеціальна згадка про те, що це визначення поширюється і на злочини, здійснювані проти цивільного населення, наголошує на тому, що маються на увазі не воєнні злочини, які регулюються міжнародним гуманітарним правом, а саме злочини тероризму, які належать до сфери міжнародного кримінального права. Важливо також зазначити, що, на відміну від Резолюції Генеральної Асамблеї № 49/60,⁵² дане визначення звужує спектр злочинних дій, які під нього підпадають. Адже йдеться про дії, які повинні здійснюватися з наміром спричинити смерть чи серйозні тілесні ушкодження тим, щодо кого вони вчинені. Цікавим є також те, що Рада Безпеки прямо посилається на міжнародні конвенції та протоколи, що стосуються тероризму. Враховуючи те, що акти Ради Безпеки мають зобов'язуючу силу, присутнє в Резолюції № 1566 визначення злочину тероризму можна вважати універсальним у міжнародному праві.

Одним з основних міжнародних договорів у сфері боротьби з тероризмом є Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму, яка набрала чинності у 2002 році. Зважаючи на те, що станом на 2018 рік Конвенція була ратифікована 188 державами, її можна вважати одним із найбільш успішних міжнародних договорів у сфері боротьби з тероризмом. Відповідно до ст. 2(b) цієї Конвенції, її дія поширюється на “акти, вчинювані з наміром спричинити смерть чи серйозне тілесне ушкодження цивільній особі чи будь-якій іншій особі, яка не бере участі у військових діях під час збройного конфлікту, якщо вони, за своєю природою чи за обставинами, здійснюються з метою залякати населення чи примусити уряд або міжнародну організацію до вчинення чи утримання від певних дій”. Важливо зауважити, що, згідно з даним визначенням, військові та цивільні особи, які беруть активну участь у збройному конфлікті, не вважаються жертвами злочину тероризму. Тобто описані вище дії, якщо вони застосовуються

⁵² UN General Assembly, *Measures to eliminate international terrorism : resolution / adopted by the General Assembly*, 17 February 1995, A/RES/49/60, available at: <https://www.refworld.org/docid/3b00f3171c.htm>

до тих військових і цивільних осіб, які беруть активну участь у збройному конфлікті, не будуть вважатися злочином тероризму, а їх фінансування з боку держави не потягне за собою відповідальність для тієї держави. Таким чином Конвенція відокремлює свою дію від дії міжнародних договорів у сфері міжнародного гуманітарного права, що своєю чергою повинно регулювати дії держав щодо їх поведінки відносно комбатантів. Інші ж елементи злочину тероризму у даному визначенні співпадають із тими, що зазначено у резолюціях Генеральної Асамблеї ООН та Ради Безпеки.

У всіх вищеперелічених дефініціях злочину тероризму присутні спільні риси – спеціальний мотив поширити страх та спрямованість на цивільне населення. Однак невизначеними залишаються питання щодо того, які саме дії можуть вважатися терористичними актами і чи завжди вони повинні бути вчинені “з наміром спричинити смерть або серйозні тілесні ушкодження”.

Для того щоб уніфікувати розуміння злочину тероризму та склад цього злочину, перед міжнародною спільнотою постала необхідність розробити міжнародний документ, у якому б містилося єдине визначення злочину тероризму і було б передбачено покарання за нього. Це завдання було сформульовано у Шостому комітеті Генеральної Асамблеї ООН (Комітет з правових питань). Необхідність у погодженому проекті конвенції про тероризм було підкреслено на 37-ій сесії Генеральної Асамблеї (8 жовтня 2018 року) делегатом Європейського Союзу, арабськими державами, та делегатом Співтовариства країн Латинської Америки та Карибського басейну.⁵³ Було одноголосно зазначено, що відсутність єдиної всеохоплюючої конвенції про тероризм є неоправданою прогалиною у міжнародному праві.⁵⁴

⁵³ United Nations, General Assembly, Sixth Committee. (2018, October 3). *Fight against International Terrorism Impeded by Stalemate on Comprehensive Convention, Sixth Committee Hears as Seventy-Third Session Begins*. Retrieved from <https://www.un.org/press/en/2018/gal3566.doc.htm>

⁵⁴ Ibid.

Пропозиція прийняття такої Конвенції була висловлена в Організації Об'єднаних Націй делегацією Індії у 1996 році. Проект Всеоб'ємної конвенції з міжнародного тероризму був представлений в Організації Об'єднаних Націй 28 серпня 2000 року.⁵⁵ Відповідно до ст. 2 цього Проекту «особа скоює злочин по смислу даної Конвенції, якщо вона незаконно та навмисно будь-якими засобами вчиняє діяння з ціллю спричинити а) смерть або тяжке тілесне пошкодження будь-якій особі; або б) серйозну шкоду державному або урядовому об'єкту, системі громадського транспорту або об'єкту інфраструктури з наміром спричинити значне руйнування таких місць, об'єкта або системи, або коли таке руйнування тягне або може потягнути завдання великої економічної шкоди, коли ціль такого діяння в силу його характеру або контексту полягає в тому, щоб залякати населення або змусити уряд чи міжнародну організацію вчинити певну дію або утриматися від її вчинення».⁵⁶ На даний момент переговори щодо цієї Конвенції зайшли в глухий кут саме через відсутність серед держав згоди щодо визначення тероризму та деяких інших термінів. Ключові моменти в проекті Конвенції полягають у кількох суперечливих, але основних питаннях, включаючи визначення поняття “тероризм”. Наприклад, чим відрізняється “терористична організація” від “визвольного руху”? І чи виключаються зі сфери дії Конвенції акти, вчинювані національними збройними силами, навіть якщо вони підпадають під визначення терористичного акту? Якщо ні, то якою мірою вони становлять акти “державного тероризму”?

Згідно з позицією Сполучених Штатів Америки, дії національних збройних сил не повинні бути включеними до сфери дії конвенції з тероризму, адже вони вже достатньо врегульовані іншими міжнародними документами.⁵⁷ Щодо того,

⁵⁵ Supra 31.

⁵⁶ Ibid.

⁵⁷ Institute for Defence Studies and Analyses. (2019, February 4). Shashi Priya asked: What is the US position on Comprehensive Convention on International Terrorism?. Retrieved from <https://idsa.in/askanexpert/us-position-on-comprehensive-convention-on-international-terrorism>

чи можна вважати національно-визвольні рухи проявом тероризму, Сполучені Штати підтримують включення до Конвенції положень про принцип самовизначення народів і націй. Відповідно до нього, визвольні рухи повинні сприйматися не як прояви тероризму, а як політична сила.⁵⁸

Важливо зауважити, що у 2007 році був прийнятий до розгляду новий робочий проект Конвенції, у якому було пояснено співвідношення дії Конвенції та міжнародного гуманітарного права.⁵⁹ Відповідно до цього проекту, якщо міжнародне гуманітарне право застосовне у тому чи іншому випадку, то його положення матимуть перевагу над положеннями цієї Конвенції. Член Інституту з оборонних досліджень та стратегій (Нью-Делі, Індія) Арпіта Ананс зазначає, що “з 2007 року (від розгляду робочого проекту Конвенції) головною перешкодою на шляху до прийняття Конвенції стала відсутність політичної волі з боку деяких держав. Саме тому робота над Конвенцією продовжує знаходитись у глухому куті”.⁶⁰

Як бачимо, намагання держав визначити тероризм на міжнародному рівні є очевидними, і результатом їх є сукупність діючих міжнародних конвенцій, які містять більш-менш чіткі визначення злочину тероризму чи терористичної діяльності. Проблема полягає у відсутності єдиного універсального міжнародного документу, який би містив визначення злочину тероризму, а також і міру покарання за нього. Існування такого документу зробило б міжнародну боротьбу з тероризмом більш ефективною.

Загалом, сучасна політична ситуація в світі говорить про те, що визначення тероризму буде продовжувати бути суперечливим. Неузгодженості щодо визначення зникнуть тоді, коли держави припинять спроби узгодити визначення тероризму зі своїми особистими політичними цілями та програмами, і

⁵⁸ Institute for Defence Studies and Analyses. (2019, February 4).

⁵⁹ Supra 31.

⁶⁰ Supra 57.

намагатимуться діяти злагоджено для того, щоб, шляхом чіткого визначення загрози, протистояти їй і побороти її якнайшвидше.

1.3 Визначення злочину тероризму у регіональних міжнародних документах та в законодавстві зарубіжних країн

Незважаючи на те, що загальної домовленості щодо визначення злочину тероризму ще не досягнуто, спостерігаємо процеси міждержавного порозуміння щодо цього на регіональних рівнях. На Європейському, Американському, Африканському континентах, а також серед Арабських держав було прийнято низку міжнародних документів, спрямованих на боротьбу з тероризмом. В Європі головним таким документом є Конвенція Ради Європи про запобігання тероризму 2005 року (Варшавська конвенція).⁶¹ Однак, ця Конвенція не пропонує розв'язку проблеми визначення злочину тероризму, а лише містить відсилочну норму. Відповідно до пункту 1 статті 1 цієї Конвенції, термін “терористичний злочин” означає будь-який зі злочинів, викладених і визначених в одному з договорів, перелік яких наведено в Додатку.⁶² Цей перелік містить вищеперелічені у п. 1.1. міжнародні Конвенції, прийняті під егідою ООН. Таким чином, суто “європейського” визначення терористичного злочину немає, оскільки Рада Європи підтримує універсальний (прийнятий в ООН) підхід до його визначення. Разом з тим, злочин тероризму розкрито у законодавстві Натомість, у Європейському Союзі існує власне визначення терористичного злочину, яким держави-члени Союзу керується у ході боротьби з тероризмом. Отже, законодавство ЄС визначає тероризм досить детально, за елементами цього

⁶¹ The Council of Europe Convention on Prevention of Terrorism, June 1, 2007, CETS No. 196. Available at

<https://www.coe.int/en/web/counter-terrorism/cdct/warsaw-convention-and-additional-protocol>

⁶² Ibid.

злочину. Зокрема визначення містить дефініцію мотиву терористичного злочину, а також вказує на певні дії, які повинні бути вчиненими, щоб злочин вважався терористичним. Визначення міститься у п.1 ст.1 Рішення Ради від 13 червня 2002 року про боротьбу з тероризмом (European Union: Council of the European Union, Council Framework Decision 2002/475 on Combating Terrorism , 13 June 2002, 2002/475/JHA). Відповідно до нього, терористичними злочинами є дії, які:

- “а) завдають серйозної шкоди державі чи міжнародній організації
- b) залякують населення
- c) змушують уряд чи міжнародну організацію вчиняти або утиримуватися від певних дій;
- d) дестабілізують чи знищують основні політичні, конституційні, економічні чи соціальні структури держави чи міжнародної організації;”

Наступні дії також включаються до визначення тероризму:

- “e) посягання на життя людей, які можуть спричинити смерть;
- f) посягання на фізичну цілісність людей;
- g) викрадення дітей та взяття заручників;
- h) обширне знищення урядової чи громадської інфраструктури (транспортної, інформаційної систем, об’єктів приватної чи публічної власності та ін.);
- i) захоплення літаків, кораблів чи інших засобів публічного та товарного транспорту;
- j) вироблення, володіння, придбання, перевезення та використання зброї чи вибухівки;
- k) вивільнення небезпечних речовин, що можуть спричинити пожежі, повені, вибухи, які наражають на небезпеку життя людей;
- l) перешкоджання постачанню води, електроенергії чи будь-якого іншого природного ресурсу, якщо воно може наразити на небезпеку життя людей;
- m) погроза вчинити будь-яку з вищеперелічених дій.”

Як бачимо, логіка визначення тероризму передбачає визначення мотиву (п.п. а - d), а також переліку дій, які вважаються терористичними злочинами (п.п. е-м). Такий підхід притаманний законодавствам багатьох європейських держав. Він дає можливість деталізувати визначення тероризму (перелічуючи дії), при цьому не втрачаючи загальних принципів (зазначення особливого для терористичних злочинів мотиву). При цьому, погроза вчиняти перелічені вище акти вважається терористичним злочином нарівні з вчиненням таких актів, чим підкреслюється рішуча налаштованість Європейського Союзу на боротьбу із найменшими зародками тероризму.

Отже ЄС розглядає тероризм як сукупність злочинних дій, а також дій, які порушують мир і демократичні принципи. Цікаво, що в даному визначенні уникається використання термінології, яка може пов'язувати тероризм з певною (крайньою) формою релігії чи ідеології.⁶³ У розумінні тероризму Європейський Союз опирається на важливість життя і добробуту людей, засад демократії та незалежного функціонування уряду і міжнародних організацій, незалежно від того, з яких причин здійснюється терористичний злочин: релігійних, ідеологічних, расових тощо. Визнаючи загальну зацікавленість держав у тому, щоб тероризм та насаджування радикальних поглядів були усунені з європейського регіону, ЄС постійно підкреслює, що боротьба з тероризмом не повинна відбуватися за рахунок зменшення обсягу громадянських свобод та прав людини.⁶⁴

Законодавства європейських держав по-різному визначають як терористичний злочин, так і його мотив, мету і вчинювані дії. Для прикладу, традиційного підходу дотримується Іспанія. Законодавство цієї країни визначає терористичний

⁶³ Abdelsamad, H. (2018). *Terrorism and counterterrorism in the EU*. Retrieved from DOC Research Institute website: <https://doc-research.org/2018/08/counterterrorism/>

⁶⁴ Gaub, F., & Pawlak, P. (2014). *The Arab War(s) on Terror*. Retrieved from European Union Institute for Security Studies website: https://www.iss.europa.eu/sites/default/files/EUISSFiles/Brief_20_Arab_War_on_Terror.pdf

злочин як “будь-яка дія, вчинена з метою дестабілізації існуючого політичного порядку чи поширення страху та небезпеки у соціальному середовищі, в якому вона вчиняється”.⁶⁵ У даному визначенні присутній традиційний для терористичних злочинів мотив поширити страх та тим чи іншим чином вплинути на політичну ситуацію. У Швейцарії цей мотив повинен бути присутній у актах, здійснюваних “для досягнення політичних, релігійних, етнічних, ідеологічних чи інших подібних інтересів”. Спеціальний мотив терористичного злочину у Швейцарії включає не лише поширення страху серед населення, а також містить елемент “з метою впливу на уряд або урядову організацію”.⁶⁶ Доволі незвичним є підхід визначення терористичного злочину у Кримінальному кодексі Франції (стаття L 421-1). У ньому взагалі не згадується традиційний мотив “поширити страх” чи “впливати на уряд”. Для того, щоб злочин був кваліфікований як терористичний акт, достатньо мотиву серйозного та умисного порушення закону та правопорядку. На перший погляд, це надто розширює спектр злочинів, які підпадають під цю категорію. Натомість, ця стаття чітко визначає, які саме дії повинні бути вчинені з таким мотивом, щоб вважатися терористичними злочинами. Зокрема, такими діями є:

“1. Навмисні замаху на життя людей, навмисне порушення добробуту, викрадення і помилкове ув’язнення людей, а також викрадення літаків, кораблів та будь-яких інших засобів транспорту;

2. Крадіжки, вимагання, знищення та пошкодження майна, а також злочини, здійснювані з використанням компютера;

3. Злочини з участю бойових груп та рухів, які були розформовані;

⁶⁵ OECD International Platform on Terrorism Risk Insurance. (n.d.). *Definition of Terrorism by Country in OECD Countries*. Retrieved from <https://www.oecd.org/daf/fin/insurance/TerrorismDefinition-Table.pdf>

⁶⁶ Ibid.

4. Виробництво або зберігання зброї, летальної зброї та вибухових речовин, визначених у статті 3 Закону від 19 червня 1871 р.

Виробництво, продаж, імпорт або експорт вибухонебезпечних речовин, визначених у статті 6 Закону №70-575 від 3 липня 1970 р.”⁶⁷

Такий підхід до визначення терористичного злочину є доволі рідкісним, адже країни переважно визначають найперше мотив такого злочину, і лише потім кваліфікують певні дії як терористичні, за наявності чи відсутності цього мотиву. Визначення конкретних дій може призвести до неточностей у кваліфікації, якщо, наприклад, з мотивом поширити страх чи вплинути на дії уряду будуть вчинятися дії, відмінні від перерахованих вище.

Великобританія дотримується традиційного підходу у визначенні терористичного злочину. Зокрема, Закон про тероризм 2000 року визначає злочин тероризму як “дія чи погроза діяти, яка має на меті вплинути на уряд чи на міжнародну урядову організацію чи залякати громадськість або певну частину населення для досягнення політичної, релігійної, расової чи ідеологічної цілі”.⁶⁸ Цікаво, що у даному законі присутній чіткий перелік дій, які кваліфікують як терористичні злочини незалежно від наявності в них вищезгаданого мотиву. Такими є дії, які:

- “(a) передбачають серйозне насильство над особою,
- (b) завдають серйозної шкоди майну,
- (c) загрожують життю людини, крім життя особи, яка вчинила дію,
- (d) створюють серйозний ризик для здоров’я чи безпеки громадськості чи частини населення, або

⁶⁷ OECD International Platform on Terrorism Risk Insurance. (n.d.). *Definition of Terrorism by Country in OECD Countries*.

⁶⁸ UK Public General Acts, Terrorism Act 2000, c. 11, s. 1, (1). Available at <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2000/11/section/1>

(е) вчинені з метою серйозно перешкоджати або припиняти функціонування електронної системи, якщо вони вчиняються із застосуванням вогнепальної зброї чи вибухових речовин.”⁶⁹

Як бачимо, підхід до визначення терористичного злочину (поділ на мотив і конкретні дії), як і саме визначення дуже схожі на те, яким керується Європейський Союз. Важливо зауважити, що Великобританія також розглядає погрозу вчиняти терористичні злочини нарівні з вчиненням таких злочинів. І хоча визнано, що спроби встановити транснаціональне визначення тероризму були в основному невдалими, представлені визначення чітко показують, що існує певна послідовність в різних визначеннях, які використовуються урядами країн багатьох західних демократій.

На Американському континенті головним регіональним документом, що стосується боротьби з тероризмом, є Міжамериканська конвенція про боротьбу з тероризмом, прийнята в рамках Організації Американських Держав у 2002 році. Однак, ця Конвенція не пропонує свого визначення тероризму чи терористичного злочину, а натомість, як і Рада Європи, надає перелік із десяти міжнародних договорів (ст. 2 Конвенції), у яких містяться ці визначення, і керується ними.⁷⁰

Своєрідним є підхід до визначення тероризму та терористичного злочину у законодавстві Сполучених Штатів Америки. Тут тероризм поділяється на два види: міжнародний (“international”) та внутрішній (“domestic”). Згідно з пунктом 1 параграфу 2331 Кримінального кодексу Сполучених Штатів термін “міжнародний тероризм” означає діяльність, яка:

“(А) включає насильницькі чи небезпечні для життя людей діяння, які є порушенням кримінального законодавства Сполучених Штатів або будь-якої

⁶⁹ UK Public General Acts, Terrorism Act 2000, c. 11, s. 1, (2). Available at <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2000/11/section/1>

⁷⁰ Organization of American States (OAS), *Inter-American Convention Against Terrorism*, 6 March 2002, available at: <https://www.refworld.org/docid/3de4cc674.html>

держави, або які були б кримінальним правопорушенням, якби були вчинені під юрисдикцією Сполучених Штатів або будь-якої іншої держави;

(B) має намір:

(i) залякати чи піддавати примусу цивільне населення;

(ii) впливати на політику уряду шляхом залякування чи примусу; або

(iii) впливати на поведінку уряду шляхом масового знищення, вбивств або викрадення;

(C) відбуваються насамперед за межами територіальної юрисдикції Сполучених Штатів або виходять за національні кордони держав в силу засобів, якими вони досягаються, осіб, яких вони мають на меті залякати чи піддати примусу, або місця, де головні виконавці проводять свою діяльність або шукають притулку.”⁷¹

Внутрішній тероризм, відповідно до кримінального законодавства США, характеризується таким самим мотивом та ознаками діянь, які підпадають під його визначення. Єдиною відмінністю є юрисдикція “територія”. Терористичний злочин буде кваліфікуватися як внутрішній тероризм, якщо він був вчинений в межах територіальної юрисдикції Сполучених Штатів.⁷² Головним фактором формування розуміння тероризму в США є так звана “Війна з тероризмом” - військова кампанія, запущена президентом Клінтоном після терористичних актів 9/11.⁷³ Внаслідок цієї кампанії, поняття тероризму в Америці значною мірою милітаризувалося, тобто набуло більш військового характеру. “Патріотичний Акт”, прийнятий в жовтні 2001 року (після подій 9/11), значно доповнив і розширив визначення тероризму. У ньому, зокрема, містяться визначення понять

⁷¹ 18 U.S.C., p. 2331 (1948). Available at

<https://uscode.house.gov/view.xhtml?path=/prelim@title18/part1/chapter113B&edition=prelim>

⁷² Ibid.

⁷³ Терористичний акт 11 вересня 2001 року - серія терористичних актів, здійснених ісламістською організацією “Аль-Каїда” на території Сполучених Штатів Америки (м. Нью-Йорк). Кількість жертв становила 2996 осіб, близько 6000 осіб отримали поранення, що зробило теракт наймасштабнішим в історії за кількістю жертв.

“терористична діяльність”, “участь у терористичній діяльності”, та визначення численних діянь, які кваліфікуються як терористичний злочин. Саме цим законом було внесено зміни у визначення тероризму, що містяться в Кримінальному кодексі США.⁷⁴ Однак, посилені заходи безпеки, введені “Патріотичним Актом”, зустрілися з критикою як багатьох американських юристів, так і на міжнародному рівні. Закон викликав суперечки з моменту його прийняття. Громадянські лібертаріанці розкритикували закон, заявивши, що він призведе до надмірного використання секретних прослуховувань фізичних та юридичних осіб, а також до зменшення контролю судових процесів, що може призвести до порушень прав людини. Небезпека також існує у сфері імміграції, адже посилені заходи безпеки можуть призвести до численних необґрунтованих затримань іммігрантів. Насправді, згідно з Актом, близько 1200 осіб місяцями утримувалися під арештом без доступу до адвокатів У серпні 2002 року Апеляційний суд США визнав ці таємні затримання неконституційними.⁷⁵

Кримінальний кодекс Канади (секція 83.01) містить одне з найбільш широких та всеохоплюючих визначень тероризму. Зокрема, терористичною діяльністю вважається діяльність, визнана злочинною у десяти міжнародних Конвенціях, перелік яких надається. Окрім того, надаються мотиви здійснення терористичної діяльності, зокрема, така діяльність повинна:

- “бути повністю або частково здійсненою з політичних, релігійних чи ідеологічних мотивів;
- бути повністю або частково здійсненою з наміром залякати населення або частину населення стосовно його безпеки, включаючи економічну безпеку,

⁷⁴ United States. (2001). *The USA PATRIOT Act: Preserving life and liberty : uniting and strengthening America by providing appropriate tools required to intercept and obstruct terrorism*. Washington, D.C.: U.S. Dept. of Justice.

<https://www.govinfo.gov/content/pkg/BILLS-107hr3162enr/pdf/BILLS-107hr3162enr.pdf>

⁷⁵ Rowen, B. (2017, February 28). *Post-9/11 Changes By the U.S. Government*. Retrieved from <https://www.infoplease.com/us/government/post-911-changes-by-the-us-government>

або з наміром примусити особу, уряд, міжнародну чи внутрішньодержавну організацію до вчинення чи утримання від певних дій, незалежно від того, чи вони знаходяться на території Канади, чи за її межами”(див. посилання 76).

Окрім мотивів надаються також ознаки дій, які підпадають під терористичну діяльність, а саме дії, які умисно:

- “Заподіюють смерть чи серйозні тілесні ушкодження шляхом застосування насильства;
- загрожують життю людини,
- спричиняють серйозний ризик для здоров'я чи безпеки громадськості чи будь-якої частини населення,
- завдають значної майнової шкоди, як державній, так і приватній власності,
- спричиняють серйозні втручання або серйозні порушення роботи основних служб, споруд чи систем (водопостачання, електрика тощо).”⁷⁶

Описані вище визначення підтверджують наявність рис, які можна вважати спільними для характеристики тероризму серед різних держав. У своєму емпіричному дослідженні щодо визначень тероризму, використаних у трьох видатних журналах про тероризм, Вайнберг та ін. (2004) встановили, що "насильство", "загроза(и)" та "політично мотивована тактика" були одними з ключових дескрипторів, що використовуються для визначення тероризму. Марселла та Могаддам (2004) відзначають подібні висновки у власних дослідженнях, але включають "вплив/примус" та "страх" як критичні характеристики тероризму.⁷⁷

⁷⁶ *Criminal Code*, RSC 1985, с. С - 46., s. 83.01. Available at <https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/c-46/page-13.html#docCont>

⁷⁷ Government of Canada, Department of Justice. (2015). *Memorializing the Victims of Terrorism*. Retrieved from https://www.justice.gc.ca/eng/rp-pr/cj-jp/victim/rr09_6/p3.html

Головним документом, що стосується тероризму, в країнах арабського світу є Арабська конвенція про боротьбу з тероризмом, прийнята в рамках Ліги Арабських держав у 1998 році. Цей документ є цікавим з точки зору визначення і розуміння тероризму. Зокрема, в ньому міститься визначення тероризму як явища в цілому, а також окремо визначення і перелік терористичних злочинів. Відповідно до п. 2 ст. 1 Конвенції під тероризмом розуміється: “Будь-який акт чи погроза насилля, незалежно від їх мотивів та мети, вчинені в ході індивідуальних або колективних кримінальних дій та з наміром посіяти паніку серед людей, викликати страх шляхом

- “завдання їм шкоди, чи
- ставленням їх життя, свободи чи безпеки в небезпеку, або
- з метою завдати шкоди навколишньому середовищу чи об’єктам державної або приватної власності, або
- захопити їх, або з метою поставити під загрозу національні ресурси.”⁷⁸

Однак після подій 9\11 багато арабських держав зупинили спроби встановити міжнародне визначення тероризму на рівні ООН, побоюючись, що воно може охопити законне право протистояти окупації. Натомість, вони почали прискіпливіше ставитися до визначення тероризму, і встановили суворішу відповідальність за злочини тероризму у своєму національному законодавстві.⁷⁹

Зокрема, у 2014 році у Йорданії було прийнято закон, згідно з яким тероризм визначався як “будь-яка дія, що має на меті спричинити бунт чи заколот, заподіяти шкоду майну, поставити під загрозу міжнародні відносини, або використовувати Інтернет чи засоби масової інформації для пропаганди

⁷⁸ League of Arab States, *Arab Convention on the Suppression of Terrorism*, 22 April 1998, available at: <https://www.refworld.org/docid/3de5e4984.html>

⁷⁹ Gaub, F., & Pawlak, P. (2014). *The Arab War(s) on Terror*. (Supra 64)

терористичного мислення та ідей.” Відповідно до цього закону, цей злочин карається десятима роками ув’язнення у карцері або смертною карою.⁸⁰

У Єгипті проект нового закону, що має на меті боротьбу з тероризмом, містить таке визначення тероризму: “дії, що можуть перешкоджати діяльності державних органів, університетів, мечетей, посольств і консульств чи міжнародних інституцій, та які можуть кваліфікуватися як залякування, або як такі, що шкодять національній єдності, перешкоджають застосуванню і дотриманню Конституції і законів та завдають шкоди економіці держави.”⁸¹

Законодавство Саудівської Аравії дуже розмито і нечітко визначає тероризм. Зокрема, відповідно до Закону про боротьбу з тероризмом 2013 року під цей термін підпадають дії, що завдають шкоди репутації держави чи її позиції, а також ті, що змушують державні органи вчиняти конкретні дії або утриматися від них.⁸²

В той час, як переважно всі держави світу погодилися з серйозністю терористичної загрози і з необхідністю активно боротися з тероризмом, кожен регіон і навіть кожна держава робить це по-своєму. Про це свідчать відмінності у розумінні злочину тероризму, а отже і в його законодавчому закріпленні. В європейському регіоні панує примат прав людини і громадянських свобод, які не можуть бути обмежені навіть для боротьби з тероризмом. Натомість на американському континенті загроза тероризму вважається більш важливою, і права людини можуть бути принесені в жертву заради досягнення антитерористичних цілей. В країнах арабського світу немає уніфікованого погляду на тероризм, однак характерним для них є найтяжчі покарання за скоєння злочину тероризму, які можуть сягати смертної кари.

⁸⁰ Ibid.

⁸¹ Ibid.

⁸² Gaub, F., & Pawlak, P. (2014). *The Arab War(s) on Terror*.

1.4 Особливості складу злочину тероризму

1.4.1 *Actus reus* злочину тероризму

Actus reus – це дія або бездіяльність, що їх особа вчиняє при скоєнні злочинного діяння та/або настання суспільно-небезпечних наслідків. У відношенні до злочину тероризму майже неможливо скласти перелік конкретних дій, які становлять злочин тероризму. Причиною цього є те, що у переважній більшості випадків злочин тероризму визначають та класифікують за наявністю спеціального умислу, *mens rea* у відповідних діях, а не за фактом чи навіть наслідками самих дій.

Елементи *actus reus* злочину тероризму змінювалися з плином часу та в процесі еволюції поняття “злочин тероризму”. Зокрема, у 2003 році Міжнародний трибунал з колишньої Югославії у справі *Prosecutor v. Stanislav Galic* (п. 133 (1)) визначив, що *actus reus* злочину тероризму складають акти насильства, спрямовані проти цивільного населення чи окремих цивільних осіб, які не беруть безпосередньої участі у військових діях, що спричиняють смерть чи серйозні тілесні ушкодження тіла чи здоров'я серед цивільного населення.⁸³

У 2009 році у справі *Prosecutor v. MILOŠEVIĆ Dragomir*⁸⁴ Апеляційна палата Міжнародного трибуналу з колишньої Югославії визнала помилковим твердження, що фактичне заподіяння смерті або серйозної шкоди тілу чи здоров'ю є обов'язковим елементом злочину терору. Натомість, у справі було визначено, що спричинення смерті чи серйозної травми тілу чи здоров'ю являє собою лише один із можливих способів вчинення злочину терору, і, таким чином,

⁸³ *Prosecutor v. Stanislav Galic (Trial Judgement and Opinion)*, IT-98-29-T, International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY), 5 December 2003, available at: https://www.refworld.org/cases ICTY_4147fb1c4.html

⁸⁴ *Prosecutor v. Dragomir Milosevic (Trial Judgment)*, IT-98-29/1-T, International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY), 12 December 2007, available at: https://www.refworld.org/cases ICTY_476100d52.html

не є елементом злочину, як такого.⁸⁵ Однак, вирішальним фактором для кваліфікації злочину тероризму є те, що потерпілі зазнали тяжких наслідків внаслідок дій чи погроз насильством; такі тяжкі наслідки включають, але не обмежуються лише смертю чи тяжким ушкодженням тіла чи здоров'я.⁸⁶ Важливо також зазначити, що Апеляційна палата Міжнародного трибуналу по колишній Югославії у цьому ж рішенні погодилась з визначенням *actus reus* злочину тероризму, запропонованим стороною прокурора, яке сформульовано як “дії, що можуть поширювати страх”.⁸⁷

Існують також додаткові вимоги до *actus reus* міжнародного тероризму. Наприклад, у діяннях має бути транснаціональний елемент. Кожен міжнародний документ, спрямований на боротьбу з тероризмом, формулює цю вимогу по-різному. Наприклад, стаття 13 Міжнародної конвенції проти захоплення заручників 1979 р. зазначає, що: “Ця Конвенція не застосовується, якщо злочин вчинено в межах однієї держави, заручник та передбачуваний злочинець є громадянами цієї держави, а передбачуваного злочинця знайдено на території цієї держави”.⁸⁸ Такого ж підходу дотримується Конвенція про придушення протиправних дій проти безпеки морського судноплавства 1988 року.⁸⁹ Вимога про наявність транснаціонального елемента відповідає цілі цих документів, щоб зобов'язати держави розслідувати та переслідувати злочини, пов'язані з міжнародними терористичними актами та сприяти міжнародному співробітництву. Однак на практиці багато держав закріпили у своїх законодавствах положення про те, що діяння, передбачені вищевказаними міжнародними документами, є злочинами і без чіткої вимоги до транснаціонального елемента.

⁸⁵ Ibid.

⁸⁶ Ibid.

⁸⁷ Ibid.

⁸⁸ Supra 39.

⁸⁹ Supra 41.

Аналогічно, за відсутності міжнародної згоди щодо визначення тероризму, підхід, прийнятий державами, традиційно полягав у криміналізації конкретних об'єктивних матеріальних елементів діянь в рамках кожного з договорів, за які особи потім могли бути притягнуті до кримінальної відповідальності в національних судах, як правило, без використання терміна "терористичний".⁹⁰ Згідно з поглядом Антоніо Кассезе⁹¹, наступні діяння, які за своєю природою є терористичними, криміналізовані в законодавствах держав без використання цього терміну:

“(i) Діяння, що можуть або створюють загрозу безпеці повітряних суден, або осіб або майна в них, або створюють загрозу доброму порядку та дисципліні на борту (стаття 1 (b) Токійської Конвенції 1963).⁹²

(ii) Незаконне заволодіння повітряним судном під час польоту силою чи загрозою або будь-якою іншою формою залякування (стаття 1 (a) Гаазької Конвенції 1970 року).⁹³

(iii) Акти насильства щодо осіб, які перебувають на борту повітряного судна під час польоту або проти повітряного судна (стаття 1 (1) Монреальської конвенції 1971).⁹⁴

(iv) Вбивства та інші насильницькі дії проти міжнародно захищених осіб або їхніх офіційних приміщень, приватного житла чи засобів транспорту (стаття 2 (1) Конвенції про міжнародну охорону осіб 1973 року).⁹⁵

⁹⁰ UNODC. (2018, July). *Counter-Terrorism Module 4 Key Issues: Criminal Justice Responses*. Retrieved from

<https://www.unodc.org/e4j/en/terrorism/module-4/key-issues/criminal-justice-responses.html>

⁹¹ Антоніо Кассезе - спеціаліст з міжнародного права, Президент Міжнародного Трибуналу по колишній Югославії (1993-1997 рр.), Президент Спеціального Трибуналу по Лівану (2009-2011 рр.).

⁹² Supra 35.

⁹³ Supra 36.

⁹⁴ Supra 37.

⁹⁵ Supra 38.

(v) Незаконне зберігання, використання, передача чи крадіжка ядерного матеріалу, а також загроза його використання (стаття 7 Віденської конвенції 1979 р.).⁹⁶

(vi) Взяття під контроль судна силою чи загрозою на ньому чи будь-якою іншою формою залякування чи актів насильства щодо осіб на борту чи проти корабля (стаття 3 (1) Римської конвенції 1988 року).⁹⁷

(vii) Контроль над нерухомою платформою силою чи загрозою на ній чи будь-якою іншою формою залякування чи насильства щодо осіб на борту чи проти платформи (стаття 2 Римського протоколу 1988 р.).⁹⁸

(viii) Акти насильства щодо осіб в аеропорту, що обслуговують міжнародну цивільну авіацію, або проти об'єктів аеропорту (стаття II Монреальського протоколу 1988 р.).⁹⁹

(ix) Виробництво або переміщення на територію чи поза не маркованими пластиковими вибуховими речовинами (статті II та III Монреальської конвенції 1991 року).¹⁰⁰

(x) Доставка, розміщення, викид або детонація вибухових чи інших смертельних пристроїв у місці громадського користування, у державному чи урядовому об'єкті, у системі громадського транспорту чи в інфраструктурі (стаття 2 (1) Конвенція про придушення терористичних вибухів 1998 р.).¹⁰¹

Як бачимо, в юридичних документах не існує чіткого переліку дій, за якими можна було б кваліфікувати злочин тероризму. Специфіка злочину полягає саме в

⁹⁶ Supra 39.

⁹⁷ Supra 41.

⁹⁸ International Maritime Organisation, *Protocol for the Suppression of Unlawful Acts against the Safety of Fixed Platforms Located on the Continental Shelf*, 1988, 1678 UNTS 304, [1993] ATS 11, 27 ILM 685.

⁹⁹ United Nations, *Protocol for the Suppression of Unlawful Acts of Violence at Airports Serving International Civil Aviation, supplementary to the Convention for the Suppression of Unlawful Acts against the Safety of Civil Aviation*, 24 February 1988, UN Treaty Series 1990, available at: <https://www.refworld.org/docid/3ddcac634.html>

¹⁰⁰ Supra 42.

¹⁰¹ Ibid 90.

особливому намірі (*mens rea*) поширити страх, а способи реалізації цього наміру (саме *actus reus*) є другорядним питанням. Окрім обов'язкової спрямованості на цивільне населення, головною ознакою *actus reus* злочину тероризму є тяжкість і масштабність дій, спрямованих на поширення страху, адже вони повинні досягати необхідного рівня (*gravity threshold*) для того, щоб вважатися злочином тероризму.

1.4.2. *Mens rea* злочину тероризму

Суб'єктивний елемент *mens rea* – це ментальний стан обвинуваченого під час вчинення передбачуваного міжнародного злочину, тобто його наміри та мотив. Міжнародний Трибунал по колишній Югославії зазначає, що *mens rea* злочину тероризму полягає у “намірі зробити цивільне населення чи окремих цивільних осіб, які не беруть безпосередньої участі у військових діях, об'єктом актів насильства чи погроз актами насильства, а також з конкретного наміру поширити страх серед цивільного населення.”¹⁰² Це визначення містить два елементи, тобто фактично *mens rea* злочину тероризму складається з двох мотивів: перший - “зробити цивільне населення чи окремих цивільних осіб, які не беруть безпосередньої участі у військових діях, об'єктом актів насильства чи погроз актами насильства” є загальним; а другий, “поширити страх серед цивільного населення” – є тим спеціальним мотивом, який вирізняє злочин тероризму з-поміж інших міжнародних злочинів.

Отже, якщо кваліфікація інших злочинів вимагають наявності загального наміру, тобто забороненої поведінки, як наприклад у злочинах проти людяності, то злочин тероризму вимагає доведення спеціального мотиву. Зазвичай, цей

¹⁰² *Prosecutor v. Dragomir Milosevic (Trial Judgment)*, IT-98-29/1-T, International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY), 12 December 2007, available at: https://www.refworld.org/cases ICTY_476100d52.html

конкретний намір полягає в поширенні страху серед населення або примушуванні уряду чи міжнародної організації до вчинення чи утримання від певних дій. На думку Антоніо Кассезе злочинна поведінка у злочині тероризму не повинна переслідувати особисті цілі (наприклад, вчинятися з мотивів помсти або особистої ненависті). Вона повинна базуватися на політичних, ідеологічних чи релігійних мотивах. Мотив є важливим, оскільки він служить для розмежування тероризму як прояву колективної злочинності від кримінальних злочинів (вбивства, викрадення людей та ін.), які натомість свідчать про індивідуальну злочинність. Терористичні дії, як правило, здійснюються групами чи організаціями, або особами, які діють від їхнього імені або якимось чином пов'язані з ними. Саме цей фактор перетворює злочинні дії індивіда в терористичний акт.¹⁰³

Прикладами є Міжнародна конвенція проти взяття заручників 1979 року¹⁰⁴ (стаття 1 (1)) та Конвенція 1999 року про придушення фінансування тероризму 1999 року¹⁰⁵ (стаття 2 (1) (b)). Обидва документи характеризують терористичні дії, з якими вони мають справу, як такі, що здійснені з метою примушення уряду або міжнародної організації до вчинення або утримання від певних дій крім того, остання Конвенція розглядає мету залякування населення.

Перед запровадженням активних законодавчих заходів протидії тероризму на національному рівні, ініційованих Резолюцією Ради Безпеки 1373 (2001)¹⁰⁶, хоча злочини тероризму вважалися істотною загрозою національній безпеці, в багатьох національних правових системах вони все ще кваліфікувалися як звичайні

¹⁰³ Cassese, A. (2008). The International Community, Terrorism and Human Rights. *The Human Dimension of International Law Selected Papers of Antonio Cassese*.

doi:10.1093/acprof:oso/9780199232918.003.0021

¹⁰⁴ Supra 39.

¹⁰⁵ Supra 44.

¹⁰⁶ UN Security Council, *Security Council resolution 1373 (2001) [on threats to international peace and security caused by terrorist acts]*, 28 September 2001, S/RES/1373 (2001), available at: <https://www.refworld.org/docid/3c4e94552a.html>

злочини, не маючи спеціальних вимог до *mens rea* (таких як, наприклад, політичний елемент). А тому, вони переслідувалися як звичайні злочинні діяння (вбивства, напади, пошкодження майна та підпал), або ж як злочини проти національної безпеки чи громадського порядку (наприклад, зрада, заколот, повстання та ін.).¹⁰⁷ Цікаво, що саме такий *mens rea* злочину тероризму ставився державами під сумнів і бурхливо обговорювався. Зокрема, *travaux preparatoires* до Протоколу I до Женевських Конвенцій 1949 року свідчать про те, що серед делегацій були висловлені пропозиції замінити формулювання “намір поширити страх серед цивільного населення” на “фактичне поширення страху серед цивільного населення”. Тобто, фактично, намір (*mens rea*) повинен був бути замінений діянням (*actus reus*). Однак, ці пропозиції було відхилено з тої причини, що заборона насильницьких дій чи погроз насильством, головним об'єктом яких є поширення страху, стосується умисної поведінки, спеціально спрямованої на поширення страху і не стосується страху, який є лише побічним ефектом актів ведення війни, у яких інший основний об'єкт і які є в усіх інших аспектах законними.¹⁰⁸

Також важливо зазначити, що особливий намір “поширити страх” не повинен бути єдиним і виключним для того, щоб діяння вважалось злочином тероризму. Зокрема, у справі *Prosecutor v. Galic* Міжнародний Трибунал по колишній Югославії зазначив, що сам факт того, що інші цілі співіснували з метою поширення страху серед цивільного населення, не відмінняє звинувачення у скоєнні злочину тероризму, якщо намір поширити страх серед цивільного населення був головним і мав першочергове значення.¹⁰⁹ У цьому ж рішенні Трибунал визначив головні чотири критерії, за якими можна визначити наявність

¹⁰⁷ *Supra* 90.

¹⁰⁸ *Prosecutor v. Stanilav Galic (Appeal Judgement)*, IT-98-29-A, International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY), 30 November 2006, available at: https://www.refworld.org/cases ICTY_47fdfb565.html

¹⁰⁹ *Ibid.*

чи відсутність у діяннях спеціального наміру “поширити страх серед цивільного населення” - характер, спосіб, термін та тривалість діяння. У 2009 році у справі *Prosecutor v. MILOŠEVIĆ Dragomir* Апеляційна Палата Міжнародного Трибуналу по колишній Югославії зазначила, що ці критерії не являють собою виключний перелік обов’язкових умов, а швидше вказують на те, що варто взяти до уваги при аналізі обставин конкретної справи.¹¹⁰

Таким чином, тероризм є злочином, що визначається конкретними намірами. Це означає, що злочинець повинен дотримуватися певних вимог *mens rea* на двох рівнях: він або вона має мати намір здійснювати насильство чи погрози насильством (загальний намір); і він або вона повинні мати намір цими діями чи погрозами насильства поширювати страх серед цивільного населення (конкретний намір). Якщо ж страх серед цивільного населення є випадковим наслідком актів чи погроз насильством, спрямованих на досягнення іншої основної мети, тоді вимога конкретного наміру не буде виконана, а засудження за злочин тероризму не буде можливим.¹¹¹

¹¹⁰ *Supra* 102.

¹¹¹ Van der Vyver, J. D. (2010). Prosecuting Terrorism in International Tribunals. *Emory International Law Review*, 24. Retrieved from <https://pdfs.semanticscholar.org/5251/fc4887ec842b6e26a25a7538389627d93d15.pdf>

РОЗДІЛ 2. ПІДСУДНІСТЬ ЗЛОЧИНУ ТЕРОРИЗМУ

2.1. Юрисдикція міжнародних судових органів над злочином тероризму

Юрисдикція міжнародних судових органів (в тому числі, міжнародних трибуналів *ad hoc*)¹¹² складається з п'яти складових: територіальна юрисдикція, тимчасова юрисдикція, паралельна юрисдикція, особиста (персональна) юрисдикція та предметна юрисдикція (компетенція). Територіальна юрисдикція означає, що суд уповноважений розглядати злочини, скоєні тільки на певній території; тимчасова – злочини, скоєні тільки в певний відрізок часу; паралельна юрисдикція означає, що особи, які скоїли злочин на конкретній території в певний відрізок часу можуть притягатися до відповідальності як в міжнародному, так і в національних судових органах (при цьому діє принцип *non bis in idem*¹¹³); персональна юрисдикція свідчить про те, що суд може притягати окремих осіб до індивідуальної кримінальної відповідальності. Для цього дослідження притаманною є предметна юрисдикція (компетенція) міжнародних судових органів, а саме сукупність злочинів, за які судовий орган може притягати до відповідальності.

Станом на сьогодні, небагато міжнародних судових органів мають чи мали юрисдикцію над злочином тероризму. Зокрема, у цьому відношенні варто вказати Міжнародний Трибунал щодо Руанди¹¹⁴, заснований 1994 року. Відповідно до статті 4 його Статуту, Міжнародний Трибунал може здійснювати судове

¹¹² Трибунали *ad hoc* - спеціальні тимчасові міжнародні судові органи, створені для притягнення до відповідальності осіб за злочини, вчинені протягом конкретного періоду час на конкретній території. Припиняють існування при досягненні своєї мети.

¹¹³ Принцип кримінального права, відповідно до якого особа не може бути двічі притягнута до кримінальної відповідальності за одне і те саме правопорушення.

¹¹⁴ Міжнародний Трибунал щодо Руанди - міжнародний судовий орган, створений Резолюцією Ради Безпеки №955 з метою притягнення до відповідальності осіб, які вчинили злочин геноциду або інші міжнародні злочини на території Руанди та на територіях сусідніх країн в період з 1 січня 1994 року по 31 грудня 1994 року.

переслідування осіб, які вчинили чи віддали наказ про вчинення одного чи кількох з перелічених злочинів. В цьому переліку присутні такі злочини, як “взяття заручників” та “акт тероризму” (п. с, d ст. 4).¹¹⁵ Однак, на практиці, Трибуналом не було розслідувано ні одного акту тероризму.

Важливо також зазначити, що Статут Міжнародного Трибуналу по колишній Югославії не містить жодної згадки про злочин тероризму. Натомість, Трибуналом переслідувалися особи, що вчинили “злочин, першочерговою метою якого є поширення страху серед цивільного населення”, склад (*actus reus* та *mens rea*) якого фактично співпадає зі злочином тероризму. Однак, оскільки сам по собі злочин тероризму не закріплений в Статуті, Трибунал розглядав “злочин, першочерговою метою якого є поширення страху серед цивільного населення” в контексті атаки на цивільне населення, що є прямо заборонено статтею 2 Статуту. Наприклад, у справі Celebici¹¹⁶ Судова палата Трибуналу засудила “часті жорстокі та насильницькі дії, вчинювані в таборі-в'язниці”, зазначаючи що “затримані трималися в умовах, в яких вони жили в постійних муках та страху зазнати фізичного насильства”, і “таким чином піддавалися величезному психологічному тиску, який точно може характеризуватися як “атмосфера терору”.¹¹⁷ Подальші пояснення і обґрунтування своєї юрисдикції над цим злочином містяться в окремих рішеннях Трибуналу, зокрема в *Prosecutor v. Galic*.¹¹⁸

Юрисдикція Міжнародного Трибуналу по колишній Югославії здійснюється над цим злочином на основі двох підстав. По-перше, цей злочин заборонений міжнародним гуманітарним правом, а саме Протоколом I до Женевських

¹¹⁵ UN Security Council, *Statute of the International Criminal Tribunal for Rwanda (as last amended on 13 October 2006)*, 8 November 1994, available at:

<https://www.refworld.org/docid/3ae6b3952c.html>

¹¹⁶ *Prosecutor v. Zdravko Mucic aka "Pavo", Hazim Delic, Esad Landzo aka "Zenga", Zejnib Delalic (Trial Judgement)*, IT-96-21-T, International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY), 16 November 1998, available at:

<https://www.refworld.org/cases,ICTY,41482bde4.html>

¹¹⁷ Ibid.

¹¹⁸ *Supra* 83.

Конвенцій 1949 року (стаття 51)¹¹⁹. Відповідно до статті 3 Статуту Трибуналу, Трибунал може здійснювати судове переслідування осіб, які здійснили серйозні порушення Женевських Конвенцій 1949 року¹²⁰ та Протоколів до них. Відповідно, Трибунал має юрисдикцію над “злочином, першочерговою метою якого є поширення страху серед цивільного населення” на основі статті 3 свого Статуту.

Другою підставою для здійснення Трибуналом юрисдикції над цим злочином було визнання його злочином відповідно міжнародного звичаєвого права. Зокрема, у справі *Prosecutor v. Galic* Судова Палата Трибуналу зазначила, що, оскільки Женевські Конвенції та Протоколи до них фактично кодифікують норми звичаєвого міжнародного права, то заборону “злочину, першочерговою метою якого є поширення страху серед цивільного населення” можна розглядати як міжнародний звичай. Також, на цій підставі Судова Палата визначила, що цей злочин передбачає індивідуальну кримінальну відповідальність.

Співвідношення юрисдикції Міжнародного Трибуналу з колишньої Югославії і юрисдикції національних судів країн, що утворились на території колишньої Югославії, регулюється статтею 9 Статуту Трибуналу. Відповідно до її положень, Трибунал і національні суди мають сумісну юрисдикцію, однак юрисдикція Трибуналу має пріоритет перед національними судами. За офіційним запитом Трибуналу, національні суди зобов’язані передати йому всі матеріали по справі.¹²¹

Першим міжнародним судовим органом *ad hoc*, діяльність якого цілком спрямовано на розслідування злочину тероризму, є Спеціальний Трибунал

¹¹⁹ International Committee of the Red Cross (ICRC), *Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I)*, 8 June 1977, 1125 UNTS 3, available at:

<https://www.refworld.org/docid/3ae6b36b4.html>

¹²⁰ Женевські Конвенції про захист жертв війни від 12 серпня 1949 року - міжнародні багатосторонні угоди, які закріплюють звичасві норми у сфері законів і звичаїв ведення війни, спрямовані на захист жертв збройних конфліктів.

¹²¹ UN Security Council, *Statute of the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia (as amended on 17 May 2002)*, 25 May 1993, available at:

<https://www.refworld.org/docid/3dda28414.html>

Лівану. Він був створений у 2007 році Організацією Об'єднаних Націй (відповідно до Резолюції № 1664 (2006) Ради Безпеки¹²²) спільно з Урядом Лівану для розслідування вбивства колишнього Прем'єр-Міністра Лівану Рафіка Харірі і притягнення злочинців до відповідальності.¹²³ Щоб краще зрозуміти предметну юрисдикцію Трибуналу, необхідно спочатку дослідити його природу, адже він є унікальним у своєму роді міжнародно-національним судовим органом, що також відображається на його юрисдикції.

Трибунал Лівану було утворено відповідно до Глави 7 Статуту ООН та Резолюції Ради Безпеки 1664¹²⁴, а його Статут було затверджено Резолюцією Ради Безпеки 1757¹²⁵. Це свідчить про міжнародний характер трибуналу. З іншого боку, у статті 2 Статуту Трибуналу¹²⁶ чітко зазначено, що він повинен застосовувати національне законодавство Лівану. Ця суперечність тільки поглиблюється, якщо звернутись до рішень Трибуналу і шукати обґрунтування його природи там.

У рішеннях Трибуналу зазначається, що Трибунал повинен застосовувати виключно матеріальне кримінальне законодавство конкретної держави, а судді – застосовувати національне законодавство до оцінки і кваліфікації тих фактів, що підпадають під юрисдикцію Трибуналу. Однак, судді Трибуналу неодноразово посилались на міжнародний характер Трибуналу, на рішення інших міжнародних трибуналів, і сформулювали думку, що Трибунал не зобов'язаний визначеннями або класифікаціями, викладеними в Статуті, адже вони можуть відображати політичні мотиви та погляди розробників Статуту. Ці твердження вказують на дві суперечливі позиції, що відображають як внутрішній, так і міжнародний характер

¹²² UN Security Council, *Security Council resolution 1664 (2006) [The situation in the Middle East]*, 29 March 2006, S/RES/1664 (2006), available at:

<https://www.refworld.org/docid/4462facf4.html>

¹²³ Supra 121.

¹²⁴ Supra 122.

¹²⁵ UN Security Council, *Security Council resolution 1757 (2007) [on the establishment of a Special Tribunal for Lebanon]*, 30 May 2007, S/RES/1757 (2007), available at:

<https://www.refworld.org/docid/465fec082.html>

¹²⁶ Ibid.

Трибуналу. Тут важливо взяти до уваги зауваження суддів, які стверджують, що “вихідним пунктом для Трибуналу є кримінальний закон Лівану”, але “як міжнародний суд, ми можемо відхилитися від застосування та тлумачення національного законодавства національними судами за певних умов”.¹²⁷ Такий стан речей свідчить про змішану, “гібридну” природу Спеціального Трибуналу по Лівану. Розуміння такої природи Трибуналу є важливим для аналізу його предметної юрисдикції. Адже Трибунал, по-суті, має застосовувати визначення злочину тероризму, закріплене у Ліванському законодавстві, однак може відступати від нього і керуватися міжнародними стандартами відповідно до принципу *in dubio mitis*.¹²⁸

Особливості територіальної, тимчасової та особистої юрисдикції Спеціального Трибуналу по Лівану містяться в статті 1 Статуту Трибуналу. Зокрема, Трибунал має юрисдикцію щодо осіб, відповідальних за напад 14 лютого 2005 року, що призвів до смерті колишнього прем'єр-міністра Лівану Рафіка Харірі та до смерті або каліцтва інших осіб.¹²⁹ Важливо зазначити, що тимчасова юрисдикція Спеціального Трибуналу по Лівану не обмежується 14 лютого 2005 року, а охоплює період з 1 жовтня 2004 року по 12 грудня 2005 року (кінцева дата може бути змінена рішенням Сторін та за згодою Ради Безпеки ООН). Таке розширення тимчасової юрисдикції зумовлено положенням статті 1 Статуту Трибуналу, згідно з яким він має юрисдикцію щодо осіб, відповідальних за інші напади, які відбулися в Лівані в період між 1 жовтня 2004 року та 12 грудня 2005 року та є пов'язаними (відповідно до принципів кримінального

¹²⁷ Puchooa, P. (2011). Defining Terrorism at the Special Tribunal for Lebanon. *Journal of Terrorism Research*, 2(3). Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/278003402_Defining_Terrorism_at_the_Special_Tribunal_for_Lebanon

¹²⁸ Принцип міжнародного права, згідно з яким у разі виникнення сумніву щодо джерел права, які повинні застосовуватися до певної справи, необхідно застосовувати ті, що містять сприятливіші для суверенної держави умови.

¹²⁹ *Supra* 125.

правосуддя) з нападом 14 лютого 2005 року і є за характером і силою тяжкості, подібними до нього. Оскільки цей напад був визнаний Трибуналом як терористичний акт, то його предметна юрисдикція зводиться до злочину тероризму.

Паралельну юрисдикцію Спеціального Трибуналу по Лівану, тобто співставлення юрисдикції Трибуналу з юрисдикцією національних судів Лівану, визначає стаття 4 Статуту Трибуналу. Зокрема, відповідно до її положень, Спеціальний Трибунал по Лівану і національні суди Лівану мають сумісну юрисдикцію (*concurrent jurisdiction*), в якій діє верховенство Трибуналу¹³⁰. Це означає, що національний суд може проводити розслідування справи, однак, за запитом Трибуналу, запитувані матеріали повинні бути одразу передані Трибуналу. Також, затримані особи повинні перебувати під вартою у приміщеннях Трибуналу. Національні суди також мають обов'язок регулярно повідомляти Трибунал про хід свого розслідування.

Як бачимо, злочин тероризму неодноразово розглядався у міжнародних судових установах. У випадку з Міжнародним Трибуналом по колишній Югославії, його юрисдикція не поширювалась дослівно на злочин тероризму, однак охоплювала “злочини проти цивільного населення, які мають на меті поширити страх”. Спеціальний Трибунал по Лівану був навпаки спеціально створений для розслідування злочину тероризму.

Юрисдикція цих судових установ над злочинами тероризму чітко прописана в їх Статутах і майже не залишає простору для розширювального тлумачення. Розгляд злочину тероризму в міжнародних установах привертає додаткову увагу міжнародної спільноти до проблеми тероризму та до необхідності боротьби з терористичною загрозою. До того ж, міжнародний характер судових установ та залучення до розгляду справи суддів різних національностей сприяє

¹³⁰ UN Security Council, *Security Council resolution 1757 (2007)*. (Supra 125).

універсалізації поняття “злочин тероризму” та є додатковою гарантією безсторонності суддів. Розслідування злочину тероризму на міжнародному рівні усуває можливість так званого “правосуддя потерпілих”, коли, при розслідуванні злочинів тероризму на національному рівні, національні суди можуть нехтувати правами людини терористів заради їх покарання.

2.2 Юрисдикція національних судів над злочином тероризму

Однією з найбільш резонансних і масштабних терористичних атак сучасної історії була атака на Сполучені Штати Америки, відома під назвою 9/11¹³¹. Жорстокі напади, скоєні ісламістською терористичною організацією Аль-Каїда стали поштовхом до початку єдиної в своєму роді міжнародної військової кампанії, так званої Війни з тероризмом (War on Terror)¹³². Не менш унікальними були і судові процеси над терористами, які брали участь в організації, підготовці цих атак чи були будь-яким іншим чином причетні до них. Їх унікальність в тому, що вперше в історії США справи цивільних осіб не громадян Америки судили в американських військових трибуналах. Зокрема, Американська колегія адвокатів (American Bar Association)¹³³ у січні 2002 року повідомила, що: “У відповідь на безпрецедентні напади 11 вересня 13 листопада 2001 р., Президент оголосив, що певні негромадяни США будуть підлягати ув'язненню та суду військовими органами. Указом Президента передбачено, що негромадяни, яких Президент

¹³¹ Supra 73.

¹³² Міжнародна військова кампанія, розпочата урядом США після атак 11 вересня 2001 року. Вона була створена для боротьби з сунітськими ісламістськими фундаменталістичними збройними групами, серед яких найважливішими є «Аль-Каїда», «Ісламська держава», «Талібани», «Тегерік-і-Талібан Пакистан». У назві кампанії використано термін “війна” для позначення сукупності різноманітних дій, які не становлять війну у традиційному розумінні цього терміну в міжнародному праві.

¹³³ Добровільна колегія адвокатів та студентів юридичних факультетів в США. Найважливішою діяльністю АВА є встановлення академічних стандартів для юридичних навчальних закладів та розробка модельних етичних кодексів для юридичної професії.

вважає членами організації "Аль-Каїда" або такими, що брали участь в підготовці, організації та вчиненні міжнародних терористичних атак, які заподіяли, можуть заподіяти або мають на меті заподіяти шкоду або спричинити настання несприятливих наслідків для Сполучених Штатів Америки або їх громадян, а також ті, хто свідомо переховував вищезазначених осіб, підлягають затриманню військовими органами та суду перед військовою комісією.¹³⁴ Це спричинило багато дискусій з юрисдикційних питань, зокрема щодо наявності чи відсутності юрисдикції в американських військових трибуналів для проведення процесу по-перше над цивільними особами, а по-друге, над негромадянами США.

Сукупність військових трибуналів, в яких відбувалися процеси над терористами, носила назву Військові Комісії Гуантанамо, які були розташовані на Кубі (перебувають під юрисдикцією та повним і ефективним контролем Сполучених Штатів). Там же знаходився американський табір-в'язниця, у якому перебували затримані терористи перед судовим розглядом (засуджені так і залишались там для відбування покарання). Юридичною основою для діяльності військових трибуналів спочатку був Указ Президента¹³⁵, а потім Акт про Військові комісії 2006 року¹³⁶, згодом замінений Актом про Військові комісії 2009 року¹³⁷.

Судові процеси над терористами у військових трибуналах викликали у міжнародної спільноти низку спірних юрисдикційних питань. Зокрема, чому цивільні особи – негромадяни Сполучених Штатів утримуються в американській

¹³⁴ American Bar Association. (2002). *Task Force on Terrorism and the Law Report and Recommendations on Military Commissions*. Retrieved from <https://www.americanbar.org/content/dam/aba/migrated/leadership/military.pdf>

¹³⁵ Military Order of November 13, 2001. Federal Register, Part IV, v.66, no.222. Available at <https://www.hsdl.org/?abstract&did=625>

¹³⁶ Military Commissions Act of 2006 Pub. L. 109–366 (2006). Available at https://www.loc.gov/rr/frd/Military_Law/pdf/PL-109-366.pdf

¹³⁷ Elsea, J. K. (2014). *The Military Commissions Act of 2009 (MCA 2009): Overview and Legal Issues*. Retrieved from Congressional Research Service website: <https://fas.org/sgp/crs/natsec/R41163.pdf>

військовій в'язниці? Чому злочини, скоєні цивільними особами, розглядаються у військових трибуналах (де процедура прийняття судового рішення є набагато простішою, а процедура оскарження його до апеляційної інстанції набагато складнішою)? І якщо вони утримуються у військовій в'язниці і їх судять у військових трибуналах, то чи не слід їм надати статус військовополонених і автоматично захист відповідно до Женевської Конвенції про поводження з військовополоненими 1949 р.¹³⁸?

Відповідь Сполучених Штатів на ці питання була доволі оригінальною. Американський Уряд заявив, що його офіційною позицією є ставлення до затриманих терористів як до незаконних ворожих комбатантів (“unlawful enemy combatants”), які, в силу цього статусу, не підлягають міжнародному захисту відповідно до положень Женевських Конвенцій 1949 року¹³⁹. Стверджувалося, що поява цієї нової категорії затриманих осіб (не визнаної жодною з Женевських конвенцій) була обумовлена нетрадиційною та не зноюю раніше тактикою, яку застосовували терористи, що робить судові процеси в Гуантанамо по суті чорною дірою в міжнародному праві. Оскільки в'язні, утримувані в Гуантанамо, не були захищені ніякими нормами міжнародного права, їх затримання, ув'язнення та судовий розгляд проводилися виключно за законами США. Загалом, Акти про Військові трибунали 2006 і 2009 років передбачали суворі покарання для терористів, які часто становили порушення міжнародно визнаних прав і свобод людини.¹⁴⁰ Проте, навіть новий спеціальний статус затриманих (а потім засуджених) терористів не зміг обґрунтувати юрисдикцію американських військових трибуналів над цивільними особами. І в 2008 році у справі Бумедьєн

¹³⁸ International Committee of the Red Cross (ICRC), *Geneva Convention Relative to the Treatment of Prisoners of War (Third Geneva Convention)*, 12 August 1949, 75 UNTS 135, available at: <https://www.refworld.org/docid/3ae6b36c8.html>

¹³⁹ Lawfare. (2019, October 31). *Guantanamo Litigation - History*. Retrieved from <https://www.lawfareblog.com/guantanamo-litigation-history>

¹⁴⁰ Ibid.

проти Буша¹⁴¹ Верховний Суд США постановив, що негромадяни США, які утримуються в Гуантанамо, мали конституційне право на розгляд їх справ у федеральних судах Сполучених Штатів і визнали обмеження федеральної юрисдикції щодо затриманих як неконституційне позбавлення цього права. Суддя Кеннеді визначив, що обмежений судовий розгляд за системою прямих апеляцій, що застосовується у військових трибуналах, не становить співмірної заміни апеляційному розгляду справи у федеральних судах, оскільки він не надає можливість затриманим представити свіжі докази.¹⁴² Внаслідок цього було прийнято Акт про Військові комісії 2009 року, який замінив Акт 2006 року і включив затриманих в Гуантанамо осіб до юрисдикції федеральних судів США.¹⁴³

Отже, при розгляді злочинів тероризму в національних судах одним з найважливіших питань є зберігання балансу між покаранням, яке належить злочинцям за законом, і основоположними правами людини, якими володіє кожен злочинець. Головним завданням національних судів є не допустити свавілля правосуддя і не пожертвувати правами людини в процесі боротьби з тероризмом. На жаль, “Процес Гуантанамо” став прикладом так званого “правосуддя потерпілих”, де в своєму бажанні покарати винних потерпіла сторона перетнула межу дозволеного і знехтувала їх основоположними правами та свободами.

2.2 Переваги та недоліки включення злочину тероризму до Римського Статуту Міжнародного кримінального суду

¹⁴¹ Boumediene v. Bush, 553 U.S. 723 (2008). Available at <https://www.scotusblog.com/wp-content/uploads/2008/06/06-1195.pdf>

¹⁴² Supra 139.

¹⁴³ Supra 136, 137.

Відповідно до Римського статуту Міжнародного кримінального суду¹⁴⁴, Суд не має юрисдикції щодо терористичних актів як окремого злочину. Ця ситуація не випадкова, а є скоріше вираженим наміром більшості держав-учасниць Римської конференції, які заперечили проти включення тероризму до Римського статуту. Дослідження і аналіз документації Римської конференції свідчить про шість головних причин, що лежать в основі відмови від запропонованого положення про тероризм.

Першою і найважливішою перешкодою для включення тероризму до Римського статуту¹⁴⁵ була відсутність чіткого та загальновизнаного визначення того, що є тероризмом, включаючи незадоволення запропонованим визначенням у тексті проекту. На противагу цьому, був висловлений аргумент, що відсутність прийняттого визначення не повинна перешкоджати використанню запропонованого “робочого” визначення та переслідуванню терористів у МКС. Один із коментаторів навіть запропонував визначити тероризм у «перехідному форматі», поки не буде досягнуто загально узгодженого визначення. Питання визначення було і залишається найбільш серйозною перешкодою в будь-якій дискусії про тероризм, і теперішня дискусія не є винятком.

Другою причиною небажання держав включати тероризм до Римського статуту було те, що три основні злочини - військові злочини, злочини проти людяності та геноцид - являють собою злочини найвищого рівня важливості для міжнародної спільноти, а тероризм не досягає цього рівня. Зважаючи на те, що Римська конференція відбувалась в 1998 році, а отже ще до терактів 9/11 та

¹⁴⁴ Римський Статут Міжнародного кримінального суду - міжнародний договір, яким був утворений Міжнародний кримінальний суд. Статут прийнятий на дипломатичній конференції в Римі 17 липня 1998 року, вступив у силу 1 липня 2002 року, встановлює відповідальність за чотири головних міжнародних злочини - злочини проти людяності, геноцид, агресію та воєнні злочини.

¹⁴⁵ UN General Assembly, *Rome Statute of the International Criminal Court (last amended 2010)*, 17 July 1998, ISBN No. 92-9227-227-6, available at: <https://www.refworld.org/docid/3ae6b3a84.html>

початку світової “Війни проти тероризму”, можна зробити висновок про застарілість таких поглядів та необхідність перегляду питання важливості тероризму для міжнародної спільноти.

Третя підстава для відмови від включення тероризму до Римського Статуту полягала у бажанні уникнути перевантаження МКС та необхідності запровадження порогу тяжкості злочину (*gravity threshold*). Суперечливим аргументом цього твердження є те, що страх від перевантаження роботою суду характерний не лише для тероризму, і він уже розглядався в самому Римському статуті. Укладачі Статуту знали, що МКС має бути зарезервований для особливого ряду найжорстокіших злочинів, і для забезпечення цієї мети, вони вклали в текст Статуту деякі запобіжні механізми.¹⁴⁶

Четвертим аргументом проти включення тероризму до Римського статуту було те, що таке включення перешкоджатиме прийняттю Римського статуту. Ця проблема сьогодні не має значення, оскільки Римський статут набув чинності і наразі має 137 підписантів, серед яких 123 країн-членів.¹⁴⁷

П'ятий аргумент полягає в тому, що деякі держави поставили під сумнів необхідність включення тероризму до Римського статуту, оскільки вже була створена система міжнародного співробітництва для боротьби з ним. Конвенції проти тероризму намагаються створити режим "екстрадиції чи притягнення до кримінальної відповідальності" між їх державами-членами та забезпечення співпраці між ними. Проте, видається, що це не є достатньо вагогим приводом для відмови у юрисдикції МКС. Прикладом може бути те, що, злочин геноциду також знаходився в режимі міжнародного договору, який вже був укладений у

¹⁴⁶ UN General Assembly, *Rome Statute of the International Criminal Court*.

¹⁴⁷ Офіційні дані станом на 21 грудня 2019 року.

1948 році.¹⁴⁸ Крім того, більшість військових злочинів, передбачених Римським статутом, вже закріплені і регулюються Женевськими конвенціями 1948 р.¹⁴⁹

Переваги поширення юрисдикції Міжнародного кримінального суду на злочин тероризму є доволі очевидними. З точки зору держав-учасниць Римського Статуту, МКС став би неупередженим органом, який би дав їм змогу усунути будь-які політичні загрози, з якими вони зіткнулися б, якби переслідували злочин тероризму в національних судах. З іншого боку, юрисдикція МКС стала б вирішенням проблеми претензій держав щодо юрисдикції над злочином тероризму, коли терористичний напад зачіпає декілька держав-учасниць.

Ще одна важлива особливість на користь юрисдикції МКС над злочином тероризму, міститься у статті 25 Римського Статуту¹⁵⁰, яка передбачає індивідуальну кримінальну відповідальність за скоєні злочини. Згідно з цією статтею, МКС може здійснювати юрисдикцію не лише над головним винним у вчиненні злочину, а й над широким спектром його співучасників: підбурювачами, організаторами, пособниками та ін. Це положення є особливо важливим у контексті тероризму, оскільки багато терористичних актів вчиняються шляхом самогубств терористів (наприклад, теракт 9/11). У цих випадках сам винний, очевидно, не може понести кримінальну відповідальність, але люди, які допомагали йому, підбурювали його, наказували вчинити злочин або іншим чином сприяли полегшенню його вчиненню – можуть.¹⁵¹

Також, на більш нормативному рівні поширення юрисдикції Міжнародного кримінального суду на злочин тероризму відкрито засвідчить про те, що

¹⁴⁸ Йдеться про Конвенцію про запобігання злочину геноциду та покарання за нього від 1948 року, прийняту Організацією Об'єднаних Націй.

¹⁴⁹ Supra 120.

¹⁵⁰ Supra 145.

¹⁵¹ Cohen, A. (2012). Prosecuting Terrorists at the International Criminal Court: Reevaluating an Unused Legal Tool to Combat Terrorism. *Michigan State International Law Review*, 20.

Retrieved from

<https://digitalcommons.law.msu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1080&context=ilr>

міжнародна спільнота максимально засуджує тероризм. Юрисдикція МКС посилить загальне засудження терористичних актів як засобу для здійснення політичних змін. З точки зору прав людини, юрисдикція МКС над злочином тероризму, могла б стати альтернативою боротьбі з тероризмом шляхом застосування силових заходів (можливо, притягнення до відповідальності членів Аль-Каїди у Міжнародному кримінальному суді було б альтернативою введення Сполученими Штатами військ в Афганістан після терактів 9/11 тощо).

В той час, як в теорії, юрисдикція МКС над злочином тероризму сприяла б вирішенню багатьох труднощів у сфері його переслідування, її реалізація на практиці створила б багато нових. Перше і головне серед них – це відсутність у МКС власних поліцейських сил. Через це Суд на кожному кроці залежить від доброї волі та співпраці держав-учасниць Римського Статуту, починаючи від обміну інформацією між державами і завершуючи затриманням підозрюваного. Зрештою, якщо МКС не зможе затримати підозрюваних і привести їх до суду, то весь складний і політично чутливий процес поширення юрисдикції МКС на злочин тероризму не матиме ніякого практичного сенсу. Натомість більш ефективним способом боротьби з тероризмом може виявитись зміцнення національних правових систем у цій сфері, де зможуть бути враховані особливості кожної окремої держави.

Ще одна практична проблема полягає в тому, що Сполучені Штати Америки наразі не є членом Міжнародного кримінального суду. Враховуючи те, що США веде власну всесвітню кампанію проти тероризму, поширення юрисдикції МКС на злочин тероризму може створити дві конкуруючих лінії боротьби. Таким чином, треті держави можуть зіткнутися з дилемою, з ким із двох співпрацювати. Припустимо, держава-учасниця Римського Статуту затримала підозрюваного в тероризмі, проти якого був виданий ордер на арешт, але його також розшукує США: кому держава повинна видати підозрюваного? Яке зобов'язання превалює -

зобов'язання співпрацювати з МКС чи зобов'язання відповісти на запит про видачу США (відповідно до принципу *prosecute or extradite*)?¹⁵²

З точки зору самого МКС включення злочину тероризму до його юрисдикції може бути не в його інтересах. Міжнародний кримінальний суд є відносно молодого установою, яка досі розвивається і “заробляє” свій авторитет та репутацію. Зараз Суд бореться з загальною думкою про нього як про “суд для африканських держав”.¹⁵³ Проблемною є також його неефективність у деяких випадках, спричинена обмеженістю реальних повноважень (наприклад, невиконаний ордер на арешт проти Аль-Башира¹⁵⁴). В цьому контексті, включення такого міжнародно і політично чутливого і суперечливого злочину як тероризм до юрисдикції Суду може зашкодити його репутації та статусу.¹⁵⁵

Підсумовуючи можна з впевненістю стверджувати, що міжнародне кримінальне право може бути потужним інструментом, а Міжнародний кримінальний суд доволі вправно його використовує для боротьби з головними міжнародними злочинами. Цей інструмент також слід використовувати для боротьби з тероризмом. Головна причина відсутності юрисдикції МКС над злочином тероризму - неможливість формулювання чіткого визначення тероризму, прийнятного для міжнародної спільноти - не має ставати на заваді переслідуванню терористичних злочинів у МКС, якщо воно було б ефективнішим, ніж таке переслідування у національних судах. Дещо абсурдною є ситуація, коли серйозність загрози, яку несе злочин тероризму, є міжнародно

¹⁵² Cohen, A. (2012). Prosecuting Terrorists at the International Criminal Court: Revaluating an Unused Legal Tool to Combat Terrorism.

¹⁵³Станом на сьогодні всі рішення, винесені Міжнародним кримінальним судом, стосуються африканських держав, що, в свою чергу, стало причиною виникнення стереотипу “африканського суду”.

¹⁵⁴ The Prosecutor v. Omar Hassan Ahmad Al Bashir ICC-02/05-01/09. Available at <https://www.icc-cpi.int/darfur/albashir>

¹⁵⁵ Cohen, A. (2012). Prosecuting Terrorists at the International Criminal Court: Revaluating an Unused Legal Tool to Combat Terrorism. *Michigan State International Law Review*, 20, 254. Retrieved from <https://digitalcommons.law.msu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1080&context=ilr>

визнаю, а головний міжнародний орган, покликаний переслідувати міжнародні злочини, не має над ним юрисдикції через суто формальні питання визначення. В суто правовому плані, тероризм безсумнівно може бути включений в Римський Статут як ще один міжнародний злочин, адже за своєю тяжкістю і серйозністю наслідків він прирівнюється до міжнародних злочинів, що містяться в Статуті.

РОЗДІЛ 3. ТЕРОРИЗМ В УКРАЇНІ

3.1 Визначення злочину тероризму в законодавстві України

Визначення злочину тероризму в законодавстві України на даний час є важливим питанням. Ця важливість обумовлена агресією Російської Федерації та внаслідок цього, проголошення псевдонезалежності так званими Донецькою та Луганською Народними Республіками (ДНР та ЛНР). У відповідь на це Україна була змушена розпочати квазі-військову операцію під назвою “Антитерористична операція” (АТО). Використання терміну “антитерористична” у назві операції свідчить про присутність терористичної діяльності на Сході України, з якою операція покликана боротися. І саме тут визначення тероризму і терористичної діяльності в законодавстві України набуває виняткової важливості, адже від нього залежить кваліфікація дій, вчинюваних на Сході України.

Визначення тероризму та терористичної діяльності міститься у двох законодавчих актах: в Кримінальному кодексі України від 05.04.2001 р.¹⁵⁶ та в Законі України “Про боротьбу з тероризмом” від 20.03.2003 р.¹⁵⁷ Стаття 258

¹⁵⁶ Кримінальний Кодекс України. № 2341-III (2001). Електронний ресурс: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/page3>

¹⁵⁷ Про боротьбу з тероризмом. № 638-IV (2003). Електронний ресурс: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15>

Кримінального кодексу України містить визначення терористичного акту, яке буде проаналізовано з точки зору елементів злочину тероризму: *actus reus* та *mens rea*. Отже, відповідно до КК України *actus reus* терористичного акту є:

- “застосування зброї,
- вчинення вибуху,
- підпалу
- інших дій, які створювали небезпеку для життя чи здоров'я людини або заподіяння значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків.”¹⁵⁸

Усі вищезазначені дії є самостійними злочинами і закріплені в інших положеннях Кримінального кодексу України. Як вже було зазначено, визначальним фактором у кваліфікації діяння як злочину тероризму є *mens rea*, тобто мета і мотив вчинення цих дій. Отже, для того, щоб вищеперелічені дії становили терористичний акт, вони, відповідно до статті 258 ККУ, повинні бути вчинені з метою:

- “порушення громадської безпеки,
- залякування населення,
- провокації воєнного конфлікту,
- міжнародного ускладнення,
- впливу на прийняття рішень чи вчинення або невчинення дій органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, службовими особами цих органів, об'єднаннями громадян, юридичними особами,
- привернення уваги громадськості до певних політичних, релігійних чи інших поглядів винного (терориста).”¹⁵⁹

Важливо зазначити, що погроза вчинення дій для досягнення однієї з вищеперелічених цілей також вважається терористичним актом і карається

¹⁵⁸ Кримінальний Кодекс України. № 2341-III розд. IX ст. 258 (2001). Електронний ресурс: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/page8>

¹⁵⁹ Ibid.

нарівні з вчиненням таких дій. Однак, у 2014 році було внесено зміни у статтю 258 КК України, згідно з якими особа звільняється від кримінальної відповідальності за погрозу вчинення терористичних дій за певних умов (зокрема, якщо особа добровільно повідомила правоохоронний орган про цей злочин, сприяла його припиненню або розкриттю та ін.).¹⁶⁰ Зокрема, санкція статті 258 передбачає покарання “у вигляді позбавлення волі на строк від п’яти до десяти років з конфіскацією майна або без такої”.¹⁶¹ У даному визначенні тероризму головну роль відіграє *mens rea* злочину, тобто мета і намір вчинюваних дій. Як бачимо, окрім традиційних елементів, *mens rea* злочину тероризму (залякування населення, вплив на прийняття рішень державними органами та привернення уваги до окремих питань), український законодавець додає ще специфічні, зокрема провокацію воєнного конфлікту та спричинення міжнародних ускладнень. З огляду на події на Сході України, включення цих особливих елементів *mens rea* у визначення злочину тероризму було корисним, оскільки розширює спектр осіб, які можуть бути притягнуті до відповідальності за терористичні акти, вчинювані на тимчасово непідконтрольних територіях Донецької та Луганської областей.

Закон України “Про боротьбу з тероризмом” розрізняє тероризм як явище, терористичний акт як злочин і терористичну діяльність як перелік дій, що підпадають під цю категорію. Тому Закон містить визначення кожного з цих понять. Зокрема, тероризм в розумінні українського законодавця є “суспільно небезпечною діяльністю, яка полягає у свідомому, цілеспрямованому застосуванні насильства шляхом захоплення заручників, підпалів, убивств, тортур, залякування населення та органів влади або вчинення інших посягань на

¹⁶⁰ Про внесення змін до Кримінального і Кримінального процесуального кодексів України щодо невідворотності покарання за окремі злочини проти основ національної безпеки, громадської безпеки та корупційні злочини. № 1689-VII (2014). Електронний ресурс: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1689-18/paran15#n15>

¹⁶¹ Supra 158.

життя чи здоров'я ні в чому не винних людей або погрози вчинення злочинних дій з метою досягнення злочинних цілей.”¹⁶² Визначення є доволі загальним, і не містить ніяких чітких вказівок на те, що відрізняє тероризм від інших подібних злочинів. Адже підпал, убивство, тортури та ін. також вчиняються для досягнення злочинних цілей, і є за своєю природою окремими злочинами. А з вищепереліченого лише залякування населення і органів влади є специфічними ознаками тероризму. Тому, можна зробити висновок, що це визначення носить більш описовий, аніж юридичний характер.

Положення Закону України “Про боротьбу з тероризмом”, що містить визначення терористичного акту, відсилає нас до проаналізованої вище статті 258 Кримінального кодексу України. ЗУ “Про боротьбу з тероризмом” визначає терористичну діяльність шляхом переліку окремих дій, що підпадають під цю категорію (визначення *actus reus*). До таких дій належать:

- “планування, організація, підготовка та реалізація терористичних актів;
- підбурювання до вчинення терористичних актів, насильства над фізичними особами або організаціями, знищення матеріальних об'єктів у терористичних цілях;
- організація незаконних збройних формувань, злочинних угруповань (злочинних організацій), організованих злочинних груп для вчинення терористичних актів, так само як і участь у таких актах;
- вербування, озброєння, підготовка та використання терористів;
- пропаганда і поширення ідеології тероризму;
- фінансування та інше сприяння тероризму.”¹⁶³

¹⁶² Про боротьбу з тероризмом. № 638-IV розд. 1 ст. 1 п. 1 (2003). Електронний ресурс: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15>

¹⁶³ Про боротьбу з тероризмом. № 638-IV розд. 1 ст. 1 п. 5 (2003). Електронний ресурс: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15>

Як бачимо, у цьому визначенні Закон оперує поняттям “терористичний акт”, визначеним у Кримінальному кодексі, тому нічого нового в контексті визначення тероризму не містить.

Важливо зазначити, що Закон окремо визначає технологічний тероризм, а також міжнародний тероризм. Технологічний тероризм визначений в Законі шляхом переліку ознак злочинних дій (ознаки *actus reus*), які підпадають під цю категорію. Зокрема, це злочини, що вчиняються “із застосуванням ядерної, хімічної, бактеріологічної (біологічної) та іншої зброї масового ураження або її компонентів, інших шкідливих для здоров'я людей речовин, засобів електромагнітної дії, комп'ютерних систем та комунікаційних мереж, включаючи захоплення, виведення з ладу і руйнування потенційно небезпечних об'єктів, які прямо чи опосередковано створили або загрожують виникненням загрози надзвичайної ситуації внаслідок цих дій та становлять небезпеку для персоналу, населення та довкілля; створюють умови для аварій і катастроф техногенного характеру.”¹⁶⁴ Щодо мети і мотиву цих злочинів, стаття згадує лише “вчинені з терористичною метою”. Саме ж поняття терористичної мети ніде в Законі не визначається. Можна тільки презюмувати, що під терористичною метою український законодавець розуміє традиційний мотив злочинів тероризму - поширити страх. Відповідно, при відсутності визначення чіткої мети і мотиву, технологічним тероризмом можуть вважатися абсолютно всі злочини, вчинені за допомогою вищеперелічених технологічних засобів. Це робить визначення технологічного тероризму надто широким і стирає межі між вчиненням самостійних злочинів з вищепереліченими ознаками і вчиненням актів технологічного тероризму.

¹⁶⁴ Про боротьбу з тероризмом. № 638-IV розд. 1 ст. 1 п. 4 (2003). Електронний ресурс: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15>

Міжнародний тероризм визначений в Законі України “Про боротьбу з тероризмом” також є надто загальним і нечітким. Зокрема, згідно з п. 7 ст. 1 цього Закону, міжнародним тероризмом є “здійснювані у світовому чи регіональному масштабі терористичними організаціями, угрупованнями, у тому числі за підтримки державних органів окремих держав, з метою досягнення певних цілей суспільно небезпечні насильницькі діяння, пов'язані з викраденням, захопленням, вбивством ні в чому не винних людей чи загрозою їх життю і здоров'ю, зруйнуванням чи загрозою зруйнування важливих народногосподарських об'єктів, систем життєзабезпечення, комунікацій, застосуванням чи загрозою застосування ядерної, хімічної, біологічної та іншої зброї масового ураження.”¹⁶⁵ Проблема з цим визначенням подібна до проблеми з визначенням технологічного тероризму: нечіткість визначення мети і мотиву (*mens rea*) вчинення злочину. Формулювання “з метою досягнення певних цілей” не дає ніякої інформації про ці цілі, і тим більше не задовольняє особливу вимогу до складу злочину тероризму - наявності спеціального мотиву “поширити страх”.

Таким чином, як визначення технологічного тероризму, визначення міжнародного тероризму, що міститься в українському законодавстві не відповідає загальноприйнятому розумінню явища тероризму і злочину тероризму в частині його *mens rea*. Важливо зазначити, що Україна ратифікувала низку міжнародно-правових документів, в яких містяться визначення тероризму. Відповідно, ці визначення матимуть юридичну силу при кваліфікації злочинів, скоюваних на території України, як терористичних (відповідно до статті 9 Конституції України, де зазначається, що “міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, становлять частину національного законодавства України”¹⁶⁶). Серед таких документів, зокрема,

¹⁶⁵ Про боротьбу з тероризмом. № 638-IV розд. 1 ст. 1 п. 7 (2003). Електронний ресурс: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15>

¹⁶⁶ Конституція України. № 254к/96-ВР розд. 1 ст. 9 п. 1 (1996). Електронний ресурс:

Європейська Конвенція про боротьбу з тероризмом 1977 року¹⁶⁷, Міжнародна Конвенція про боротьбу з бомбовим тероризмом 1997 року¹⁶⁸, Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму 1999 року¹⁶⁹.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що визначення тероризму та злочину тероризму в українському законодавстві не є досконалим і в деяких своїх елементах не відповідає міжнародним стандартам. Однак, ситуацію виправляє ратифікація Україною основних міжнародних договорів у сфері боротьби з тероризмом, яка робить їх частиною національного законодавства. Відповідно, при розгляді терористичних справ національні суди можуть керуватися визначеннями, що містяться у ратифікованих Україною міжнародних договорах.

3.2 Юрисдикція міжнародних судових органів над злочинами тероризму, скоюваними в Україні

16 січня 2016 року Україна подала позов проти Російської Федерації у Міжнародний Суд Організації Об'єднаних Націй.¹⁷⁰ У своєму позові українська сторона звинуватила Росію у порушенні двох міжнародних конвенцій, однією з яких є Міжнародна Конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму від 1999 року.¹⁷¹ З точки зору України, головним порушенням Росією цієї Конвенції є постачання зброї та надання інших видів допомоги незаконним збройним

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

¹⁶⁷ Council of Europe, *European Convention on the Suppression of Terrorism*, 27 January 1977, ETS No. 90, available at: <https://www.refworld.org/docid/3ae6b38914.html>

¹⁶⁸ Supra 43.

¹⁶⁹ Supra 44.

¹⁷⁰ Міжнародний Суд ООН - головна судова установа ООН, яка уповноважена розглядати спори між державами з питань, передбачених Статутом ООН та чинними міжнародними договорами. Діє відповідно до Статуту Міжнародного Суду ООН.

¹⁷¹ UN General Assembly, *International Convention for the Suppression of the Financing of Terrorism*, 9 December 1999.

формуванням, як скоїли злочини тероризму на території України. Серед таких злочинів наймасштабнішими були:

- збиття літака малайзійських авіаліній рейсу МН17,
- обстріли житлових районів Маріуполя та Краматорська,
- знищення цивільного пасажирського автобуса біля від Волновахи,
- вибух під час мирного зібрання в Харкові.¹⁷²

Найпершим конфліктним питанням у цій справі була саме наявність у Міжнародного Суду юрисдикції розглядати спір щодо порушення Конвенції про боротьбу з фінансуванням тероризму. Згідно зі статтею 24 Конвенції, “Будь-який спір між двома чи більше державами-учасницями щодо тлумачення або застосування цієї Конвенції, який не може бути врегульований шляхом переговорів протягом розумного періоду часу, передається на прохання однієї з них до арбітражу. Якщо протягом шести місяців з дня звернення з проханням про арбітраж сторони не зможуть домовитися про його організацію, будь-яка з цих сторін може передати спір до Міжнародного Суду, звернувшись із заявою відповідно до Статуту Суду.”¹⁷³

У своєму рішенні від 19 квітня 2017 року Міжнародний Суд визнав, що були спроби врегулювати дану проблему шляхом переговорів і арбітражу, однак вони були невдалими. Незважаючи на це, Суд визнав їх достатніми у розумінні статті 24 і постановив, що він має процесуальну юрисдикцію над цією справою.¹⁷⁴ Наявність у Міжнародного Суду ООН предметної юрисдикції активно оспорювалась Російською Федерацією. Зокрема, її головним аргументом проти предметної юрисдикції суду був той факт, що сфера дії Конвенції не охоплює

¹⁷² *Application of the International Convention for the Suppression of the Financing of Terrorism and of the Convention for the Prevention of All Forms of Racial Discrimination (Ukraine v. Russian Federation)*, Order, I.C.J. Rep. 2017 (April 19). Available at <https://www.icj-cij.org/files/case-related/166/166-20170419-ORD-01-00-EN.pdf>

¹⁷³ Supra 171.

¹⁷⁴ Supra 172.

фінансування тероризму державою, і відповідно в Конвенції не передбачена відповідальність держави за таке фінансування. Відповіддю на цей аргумент стало рішення Суду від 8 листопада 2019 року¹⁷⁵, в якому Суд проаналізував цю справу з точки зору наявності у нього предметної юрисдикції. Зокрема, для того, щоб визначити наявність предметної юрисдикції Суду найперше необхідно визначити, чи підпадають дії, на які скаржиться заявник, під сферу дії міжнародного договору, на який він посилається. Це можна зробити шляхом тлумачення положень договору, що стосуються сфери дії договору, що Суд і робить.

Суд зазначає, що на сучасному етапі провадження головним його завданням є розгляд питань права та фактів, які мають відношення до заперечення проти його юрисдикції. Він зауважує, що Міжнародна Конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму 1999 року покладає на держави-учасниці зобов'язання стосовно правопорушень, вчинених особою, коли “ця особа будь-якими способами, прямо чи опосередковано, незаконно та умисно, надає або збирає кошти з наміром їх використання або зі знанням що вони повинні бути використані повністю або частково для здійснення терористичних актів”, як описано у пункті 1 (а) та (b) статті 2.¹⁷⁶ Як зазначено в Преамбулі, метою Конвенції є прийняття “ефективних заходів щодо запобігання фінансуванню тероризму, а також для його придушення шляхом переслідування та покарання винних осіб”.¹⁷⁷ Отже, Конвенція стосується правопорушень, вчинених особами. Зокрема, стаття 4 вимагає від кожної держави-учасниці Конвенції зробити злочини, передбачені статтею 2, кримінальними злочинами відповідно до її

¹⁷⁵ *Terrorism Financing and Racial Discrimination in Ukraine (Ukraine v. Russian Federation)*, Judgment, I.C.J. Rep. 2019 (Nov 8). Available at <https://www.icj-cij.org/files/case-related/166/166-20191108-JUD-01-00-EN.pdf>

¹⁷⁶ UN General Assembly, *International Convention for the Suppression of the Financing of Terrorism*, 9 December 1999.

¹⁷⁷ *Ibid.*

внутрішнього законодавства, а також встановити відповідні покарання за вчинення таких злочинів. З цього випливає, що справді, до сфери дії Конвенції не належить фінансування державою терористичних актів. Однак, Суд додає, що висновок про те, що фінансування державою терористичних актів виходить за межі ICSFT, не означає, що це фінансування є законним відповідно до міжнародного права. Він нагадує, що в Резолюції 1373 (2001)¹⁷⁸ Рада Безпеки Організації Об'єднаних Націй, діючи відповідно до Глави VII Статуту ООН, встановила, що всі держави “повинні утримуватися від надання будь-якої форми підтримки, активної чи пасивної, суб'єктам чи особам причетним до терористичних актів”.¹⁷⁹

Суд зазначає, що, при визначенні винних у злочинах фінансування терористичних актів, у статті 2 Конвенція посилається на "будь-яку особу". Відповідно до звичайного значення, цей термін охоплює всіх людей. Конвенція поширюється як на осіб, які діють у приватній якості, так і на осіб, які є державними агентами. Як зазначив Суд, державне фінансування терористичних актів виходить за межі сфери дії Конвенції; отже, вчинення державною посадовою особою злочину, описаного у статті 2, само по собі не призводить до відповідальності відповідної держави відповідно до Конвенції. Однак усі держави-учасниці Конвенції зобов'язані вжити відповідних заходів та співпрацювати у запобіганні та припиненні злочинів фінансування терористичних актів, вчинених будь-якою особою. Якщо держава порушить таке зобов'язання, вона буде нести відповідальність за Конвенцією.¹⁸⁰ Відповідно до такої думки суду, головний аргумент Російської Федерації проти наявності в Суду юрисдикції був відхилений і Суд визнав свою предметну юрисдикцію над цією справою.

¹⁷⁸ Supra 106.

¹⁷⁹ UN Security Council, *Security Council resolution 1373 (2001)*.

¹⁸⁰ Supra 175.

Важливо зазначити, що це рішення Міжнародного Суду ООН було значним успіхом для України у її юридичній боротьбі проти порушень міжнародного права Російською Федерацією. На даний момент, Україна перебуває в очікуванні рішення Суду по суті справи. Отже, рішеннями Міжнародного Суду ООН від 14 квітня 2017 року і від 8 листопада 2019 року було встановлено юрисдикцію Суду над злочинами тероризму, скоюваними на території України. Головним інструментом при визначенні такої юрисдикції було тлумачення норм Конвенції, а саме тлумачення відповідно до цілі та мети документу. Незважаючи на те, що Конвенцією прямо не передбачена відповідальність держави за фінансування тероризму саме державою, Конвенція зобов'язує держави приймати активні заходи для запобігання фінансуванню тероризму будь-якою особою. Невиконання такого позитивного зобов'язання державою несе за собою її відповідальність відповідно до міжнародного права.

ВИСНОВОК

Явище тероризму не є сучасним і зявилося не в XIX, і навіть не у XVIII столітті. Злочини, за складом подібні до злочинів тероризму, вчинялися ще до нашої ери, а намір “поширити страх” використовувався для досягнення політичних та інших цілей. В різний час цей злочин називали по-різному, він був поширений серед тієї чи іншої верстви населення, вчинювався задля досягнення різних цілей. Незмінною є одна ознака злочину тероризму — його мотив, який полягає у залякуванні, поширенні страху і паніки серед населення для досягнення політичних, релігійних, ідеологічних та інших цілей.

Головною перешкодою на шляху боротьби з тероризмом на міжнародному рівні є відсутність згоди між державами щодо універсального визначення злочину тероризму. Причинами цього є складність самого явища тероризму, різне його розуміння державами та розбіжності в політичних міркуваннях держав щодо стратегії боротьби з тероризмом. Однак, якими б суттєвими не були ці причини, вони не повинні перешкоджати державам робити все можливе для того, щоб подолати чи хоча б відвернути терористичну загрозу. Вони також не повинні слугувати оправданням для бездіяльності держав у сфері боротьби з тероризмом.

Універсальне визначення тероризму відсутнє, однак держави більшою чи меншою мірою погодилися на основних елементах злочину тероризму, як слідує з визначень, закріплених в їх національних законодавствах. Всі ці визначення містять однакові ключові елементи злочину тероризму, хоча й відрізняються за формулюванням і за другорядними елементами.

В більшості випадках злочини тероризму розслідуються національними судами держав. Однак, деякі міжнародні судові установи також мають юрисдикцію над цим злочином. Як міжнародний, так і національний спосіб розслідування злочину тероризму має свої переваги і недоліки. Зокрема, розгляд

справ терористів на національному рівні відбувається значно швидше і легшою є процедура встановлення юрисдикції суду над злочином тероризму (зазвичай необхідно лише кваліфікувати злочин як терористичний). Однак, при розгляді на національному рівні існують ризики так званого “правосуддя потерпілих”. Тобто, в процесі боротьби з тероризмом та у своєму прагненні покарати терористів національні суди можуть зайти надто далеко, жертвуючи для цього правами та свободами людини. Розслідування злочину тероризму на міжнародному рівні займає чи не втричі більше часу через складність встановлення юрисдикції міжнародних судових установ над злочином тероризму. Однак позитивними сторонами міжнародного розгляду є привернення уваги до важливості боротьби з тероризмом та гарантії безстороннього та неупередженого розгляду справи через залучення суддів з різних держав. Розслідування злочину тероризму міжнародними судовими установами також сприяє співпраці держав у сфері випрацювання універсального визначення злочину тероризму.

В українському законодавстві міститься декілька визначень злочину тероризму. Найбільш вичерпне з них міститься в статті 258 Кримінального кодексу України. Воно ж і найбільше відповідає міжнародному розумінню злочину тероризму. Інші визначення (зокрема ті, що містяться в Законі України “Про боротьбу з тероризмом”) є надто загальними та проблемними для застосування. Зокрема, в них відсутні деякі з ключових елементів злочину тероризму, що, в разі їх застосування, може призвести до неправильної кваліфікації злочину.

Визнання Міжнародним Судом ООН своєї юрисдикції у справі Україна проти Російської Федерації є значним кроком на шляху боротьби з тероризмом та його фінансуванням не тільки для України, а й для усієї світової спільноти. Застосувавши телеологічний спосіб тлумачення Міжнародної Конвенції про боротьбу з фінансуванням тероризму від 1999 року, Суд встановив, що всі

держави повинні не тільки утримуватися від дій, що можуть кваліфікуватися як фінансування терористичної діяльності, але й вживати активних заходів для запобігання вчиненню таких дій будь-якою особою. Невиконання таких позитивних зобов'язань буде мати наслідком відповідальність держави за міжнародним правом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. 18 U.S.C., p. 2331 (1948). Available at <https://uscode.house.gov/view.xhtml?path=/prelim@title18/part1/chapter113B&edition=prelim>
2. Abdelsamad, H. (2018). *Terrorism and counterterrorism in the EU*. Retrieved from DOC Research Institute website: <https://doc-research.org/2018/08/counterterrorism/>
3. American Bar Association. (2002). *Task Force on Terrorism and the Law Report and Recommendations on Military Commissions*. Retrieved from <https://www.americanbar.org/content/dam/aba/migrated/leadership/military.pdf>
4. *Application of the International Convention for the Suppression of the Financing of Terrorism and of the Convention for the Prevention of All Forms of Racial Discrimination (Ukraine v. Russian Federation)*, Order, I.C.J. Rep. 2017 (April 19). Available at <https://www.icj-cij.org/files/case-related/166/166-20170419-ORD-01-00-EN.pdf>
5. Beatty, J. (2012). *The Lost History of 1914: How the Great War Was Not Inevitable*. London, United Kingdom: A&C Black.
6. Boulant, A. (2016, March 12). *Le suspect parisien en l'an II*. Retrieved from https://www.persee.fr/doc/ahrf_0003-4436_1990_num_280_1_1322
7. *Boumediene v. Bush*, 553 U.S. 723 (2008). Available at <https://www.scotusblog.com/wp-content/uploads/2008/06/06-1195.pdf>
8. Burgers, M. (2003, July 2). *A Brief History of Terrorism*. Retrieved from <https://www.pogo.org/investigation/2015/02/brief-history-of-terrorism/>
9. Cassese, A. (2008). The International Community, Terrorism and Human Rights. *The Human Dimension of International Law Selected Papers of Antonio Cassese*. doi:10.1093/acprof:oso/9780199232918.003.0021

10. Cohen, A. (2012). Prosecuting Terrorists at the International Criminal Court: Reevaluating an Unused Legal Tool to Combat Terrorism. *Michigan State International Law Review*, 20. Retrieved from <https://digitalcommons.law.msu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1080&context=ilr>
11. Committee on Africa; the War; and Peace Aims. (1942). *The Atlantic Charter and Africa from an American Standpoint: A Study by the Committee on Africa, the War, and Peace Aims*.
12. Convention for the revention and Punishment of Terrorism, November 16, 1937, League of Nations Archives. Retrieved from:
13. *Criminal Code*, RSC 1985, c. C - 46., s. 83.01. Available at
14. Editors, H. (2009, October 29). *Ku Klux Klan*. Retrieved from <https://www.history.com/topics/reconstruction/ku-klux-klan>
15. Elsea, J. K. (2014). *The Military Commissions Act of 2009 (MCA 2009): Overview and Legal Issues*. Retrieved from Congressional Research Service website: <https://fas.org/sgp/crs/natsec/R41163.pdf>
16. Furstenberg, F. (2007, October 28). *Opinion | Bush's Dangerous Liaisons*. Retrieved from <https://www.nytimes.com/2007/10/28/opinion/28furstenberg.html?em&ex=1193803200&en=62eaa390a911d2d4&ei=5087%0A>
17. Gaub, F., & Pawlak, P. (2014). *The Arab War(s) on Terror*. Retrieved from European Union Institute for Security Studies website: https://www.iss.europa.eu/sites/default/files/EUISSFiles/Brief_20_Arab_War_on_Terror.pdf
18. Government of Canada, Department of Justice. (2015). *Memorializing the Victims of Terrorism*. Retrieved from https://www.justice.gc.ca/eng/rp-pr/cj-jp/victim/rr09_6/p3.html

19. Government of Canada, Department of Justice. (2015). *Memorializing the Victims of Terrorism*. Retrieved from https://www.justice.gc.ca/eng/rp-pr/cj-jp/victim/rr09_6/p3.html
20. Institute for Defence Studies and Analyses. (2019, February 4). Shashi Priya asked: What is the US position on Comprehensive Convention on International Terrorism?. Retrieved from <https://idsa.in/askanexpert/us-position-on-comprehensive-convention-on-international-terrorism>
21. Institute for Economics and Peace. (2019). *Global terrorism index*. Retrieved from <http://visionofhumanity.org/app/uploads/2019/11/GTI-2019web.pdf>
22. International Civil Aviation Organization (ICAO), *Convention for the Suppression of Unlawful Acts Against the Safety of Civil Aviation*, 23 September 1971, 974 UNTS 177, available at: <https://www.refworld.org/docid/3ae6b37a14.html>
23. International Civil Aviation Organization (ICAO), *Convention on Civil Aviation ("Chicago Convention")*, 7 December 1944, (1994) 15 U.N.T.S. 295, available at: <https://www.refworld.org/docid/3ddca0dd4.html>
24. International Civil Aviation Organization (ICAO), *Convention on Offences and Certain Acts Committed on Board Aircraft*, 14 September 1963, available at: <https://www.refworld.org/docid/3ddca03d4.html>
25. International Committee of the Red Cross (ICRC), *Geneva Convention Relative to the Treatment of Prisoners of War (Third Geneva Convention)*, 12 August 1949, 75 UNTS 135, available at: <https://www.refworld.org/docid/3ae6b36c8.html>
26. International Committee of the Red Cross (ICRC), *Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I)*, 8 June 1977, 1125 UNTS 3, available at: <https://www.refworld.org/docid/3ae6b36b4.html>

27. International Maritime Organisation, *Protocol for the Suppression of Unlawful Acts against the Safety of Fixed Platforms Located on the Continental Shelf*, 1988, 1678 UNTS 304, [1993] ATS 11, 27 ILM 685.
28. Jach-Chrzaszcz, A. (2017). *Analysis of the anarchist and anti-colonial wave basing on the concept of the Four Waves of Terrorism by David Rapoport and selected political events*. Retrieved from <http://www.worldscientificnews.com/wp-content/uploads/2017/08/WSN-89-2017-98-103.pdf>
29. Lawfare. (2019, October 31). *Guantanamo Litigation - History*. Retrieved from <https://www.lawfareblog.com/guantanamo-litigation-history>
30. League of Arab States, *Arab Convention on the Suppression of Terrorism*, 22 April 1998, available at: <https://www.refworld.org/docid/3de5e4984.html>
31. Military Commissions Act of 2006 Pub. L. 109–366 (2006). Available at https://www.loc.gov/rr/frd/Military_Law/pdf/PL-109-366.pdf
32. Military Order of November 13, 2001. Federal Register, Part IV, v.66, no.222. Available at <https://www.hsdl.org/?abstract&did=625>
33. Moore, J. (n.d.). *The Evolution Of Islamic Terrorism - An Overview*. Retrieved from <https://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/shows/target/etc/modern.html>
34. OECD International Platform on Terrorism Risk Insurance. (n.d.). *Definition of Terrorism by Country in OECD Countries*. Retrieved from <https://www.oecd.org/daf/fin/insurance/TerrorismDefinition-Table.pdf>
35. Organization of American States (OAS), *Inter-American Convention Against Terrorism*, 6 March 2002, available at: <https://www.refworld.org/docid/3de4cc674.html>
36. *Prosecutor v. Dragomir Milosevic (Trial Judgment)*, IT-98-29/1-T, International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY), 12 December 2007, available at: <https://www.refworld.org/cases,ICTY,476100d52.html>

37. *Prosecutor v. Stanilav Galic (Appeal Judgement)*, IT-98-29-A, International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY), 30 November 2006, available at: <https://www.refworld.org/cases,ICTY,47fdb565.html>
38. *Prosecutor v. Stanilav Galic (Trial Judgement and Opinion)*, IT-98-29-T, International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY), 5 December 2003, available at: <https://www.refworld.org/cases,ICTY,4147fb1c4.html>
39. *Prosecutor v. Zdravko Mucic aka "Pavo", Hazim Delic, Esad Landzo aka "Zenga", Zejnil Delalic (Trial Judgement)*, IT-96-21-T, International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY), 16 November 1998, available at: <https://www.refworld.org/cases,ICTY,41482bde4.html>
40. Puchooa, P. (2011). Defining Terrorism at the Special Tribunal for Lebanon. *Journal of Terrorism Research*, 2(3). Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/278003402_Defining_Terrorism_at_the_Special_Tribunal_for_Lebanon
41. Rapoport, D. C. (2017, October 31). *Terrorism as a Global Wave Phenomenon: Anticolonial Wave*. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/320741093_Terrorism_as_a_Global_Wave_Phenomenon_Anticolonial_Wave
42. Richard A. Horsley. (1979). The Sicarii: Ancient Jewish "Terrorists". *The Journal of Religion*, 59(4), 435-458. Retrieved from www.jstor.org/stable/1202887
43. Rowen, B. (2017, February 28). *Post-9/11 Changes By the U.S. Government*. Retrieved from <https://www.infoplease.com/us/government/post-911-changes-by-the-us-government>
44. *Terrorism Financing and Racial Discrimination in Ukraine (Ukraine v. Russian Federation)*, Judgment, I.C.J. Rep. 2019 (Nov 8). Available at
45. The Council of Europe Convention on Prevention of Terrorism, June 1, 2007, CETS No. 196. Available at

46. The Prosecutor v. Omar Hassan Ahmad Al Bashir ICC-02/05-01/09.
Available at <https://www.icc-cpi.int/darfur/albashir>
47. UK Public General Acts, Terrorism Act 2000, c. 11, s. 1, (1). Available at
48. UN General Assembly, *Convention for the Suppression of Unlawful Acts Against the Safety of Maritime Navigation*, 10 March 1988, No. 29004, available at:
<https://www.refworld.org/docid/3ae6b3664.html>
49. UN General Assembly, *Convention on the Marking of Plastic Explosives for the Purpose of Detection*, 1 March 1991, available at:
<https://www.refworld.org/docid/3dd90f0c7.html>
50. UN General Assembly, *Convention on the Physical Protection of Nuclear Material*, 26 October 1979, No. 24631, available at:
<https://www.refworld.org/docid/3dd8fbec4.html>
51. UN General Assembly, *Convention on the Prevention and Punishment of Crimes against Internationally Protected Persons, including Diplomatic Agents*, 14 December 1973, No. 15410, available at:
<https://www.refworld.org/docid/3ae6b3afc.html>
52. UN General Assembly, *International Convention against the Taking of Hostages*, 17 November 1979, No. 21931, available at:
<https://www.refworld.org/docid/3ae6b3ad4.html>
53. UN General Assembly, *International Convention for the Suppression of Acts of Nuclear Terrorism*, 13 April 2005, A/59/766, available at:
<https://www.refworld.org/docid/425e58694.html>
54. UN General Assembly, *International Convention for the Suppression of Terrorist Bombings*, 15 December 1997, No. 37517, available at:
<https://www.refworld.org/docid/3dda06ddc.html>

55. UN General Assembly, *International Convention for the Suppression of the Financing of Terrorism*, 9 December 1999, No. 38349, available at:

<https://www.refworld.org/docid/3dda0b867.html>

56. UN General Assembly, *Measures to eliminate international terrorism : resolution / adopted by the General Assembly*, 17 February 1995, A/RES/49/60, available at: <https://www.refworld.org/docid/3b00f3171c.htm>

57. UN General Assembly, *Measures to eliminate international terrorism : resolution / adopted by the General Assembly*, 17 February 1995, A/RES/49/60, available at: <https://www.refworld.org/docid/3b00f3171c.html>

58. UN General Assembly, *Rome Statute of the International Criminal Court (last amended 2010)*, 17 July 1998, ISBN No. 92-9227-227-6, available at:

<https://www.refworld.org/docid/3ae6b3a84.html>

59. United Nations, *Convention for the Suppression of Unlawful Seizure of Aircraft*, 16 December 1970, UN Treaty Series 1973, available at:

<https://www.refworld.org/docid/3ddcaa774.html>

60. United Nations, General Assembly, Sixth Committee. (2018, October 3). *Fight against International Terrorism Impeded by Stalemate on Comprehensive Convention, Sixth Committee Hears as Seventy-Third Session Begins*. Retrieved from

<https://www.un.org/press/en/2018/gal3566.doc.htm>

61. United Nations, *Protocol for the Suppression of Unlawful Acts of Violence at Airports Serving International Civil Aviation, supplementary to the Convention for the Suppression of Unlawful Acts against the Safety of Civil Aviation*, 24 February 1988, UN Treaty Series 1990, available at: <https://www.refworld.org/docid/3ddcac634.html>

62. United States. (2001). *The USA PATRIOT Act: Preserving life and liberty : uniting and strengthening America by providing appropriate tools required to intercept and obstruct terrorism*. Washington, D.C.: U.S. Dept. of Justice.

<https://www.govinfo.gov/content/pkg/BILLS-107hr3162enr/pdf/BILLS-107hr3162enr.pdf>

63. UNODC. (2018, July). *Counter-Terrorism Module 4 Key Issues: Criminal Justice Responses*. Retrieved from <https://www.unodc.org/e4j/en/terrorism/module-4/key-issues/criminal-justice-responses.html>

64. UN Security Council, *Security Council resolution 1373 (2001) [on threats to international peace and security caused by terrorist acts]*, 28 September 2001, S/RES/1373 (2001), available at: <https://www.refworld.org/docid/3c4e94552a.html>

65. UN Security Council, *Security Council resolution 1566 (2004) [concerning threats to international peace and security caused by terrorism]*, 8 October 2004, S/RES/1566 (2004), available at: <https://www.refworld.org/docid/42c39b6d4.html>

66. UN Security Council, *Security Council resolution 1664 (2006) [The situation in the Middle East]*, 29 March 2006, S/RES/1664 (2006), available at: <https://www.refworld.org/docid/4462facf4.html>

67. UN Security Council, *Security Council resolution 1757 (2007) [on the establishment of a Special Tribunal for Lebanon]*, 30 May 2007, S/RES/1757 (2007), available at: <https://www.refworld.org/docid/465fec082.html>

68. UN Security Council, *Statute of the International Criminal Tribunal for Rwanda (as last amended on 13 October 2006)*, 8 November 1994, available at: <https://www.refworld.org/docid/3ae6b3952c.html>

69. UN Security Council, *Statute of the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia (as amended on 17 May 2002)*, 25 May 1993, available at: <https://www.refworld.org/docid/3dda28414.html>

70. Vohryzek-Bolden, M., Olson-Raymen, G., & Whamond, J. O. (2001). *Domestic Terrorism and Incident Management: Issues and Tactics*. Retrieved from

71. Громівчук, І. М. (2001). Міжнародно-правове визначення тероризму як основа для ефективної боротьби з ним. Retrieved from <http://jrnl.nau.edu.ua/index.php/IMV/article/viewFile/3276/3231>
72. Кримінальний Кодекс України. № 2341-III (2001). Електронний ресурс: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
73. Кульчицький, С. В., & Примаченко, Я. Л. (n.d.). Терор і тероризм. Retrieved from <http://www.history.org.ua/?termin=Teroryzm>
[Z21ID=&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all](http://www.history.org.ua/?termin=Teroryzm)
[&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P0](http://www.history.org.ua/?termin=Teroryzm)
74. Про боротьбу з тероризмом. № 638-IV (2003). Електронний ресурс: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15>
75. Про внесення змін до Кримінального і Кримінального процесуального кодексів України щодо невідворотності покарання за окремі злочини проти основ національної безпеки, громадської безпеки та корупційні злочини. № 1689-VII (2014). Електронний ресурс:
76. Троицкий, Н. (2004). *НАРОДНАЯ ВОЛЯ • Большая российская энциклопедия*. Retrieved from https://bigenc.ru/domestic_history/text/2249372
77. Троицкий, Н. (2005). *Народолубцы и тираноборцы: "Народая воля"*. Retrieved from http://scepis.net/library/id_1497.html